

🌿 *Hollandse taferelen* 🌿

SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

NIEUWJAARSUITGAVE 2004

🌿 *Hollandse taferelen* 🌿

NIEUWJAARSUITGAVE 2004
INCLUSIEF JAARVERSLAG 2003

SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU
JANUARI 2004

☪ Inhoud ☪

Beelden zonder plaatjes	7
Paul Schnabel, directeur SCP	
Armoede over de grens	11
Michiel Ras en Evert Pommer	
Braziliaanse Toestanden	15
Jeanet Kullberg	
Everybody Happy?	22
Jeroen Boelhouwer	
Een gezonde Hollandse jongen?	27
Koen Breedveld	
Is het plat in de polder?	31
Andries van den Broek	
Meer dan molens	36
Lucas Harms en Anja Steenbekkers	
Non-respons in Nederland: van zwart schaap naar witte raaf	41
Ineke Stoop en Michel Philippens	
Een permissieve samenleving?	47
Paul Dekker	
Spiegeltje, spiegeltje buiten het land	52
Kees M. Paling	
Tussen tucht en toegeeflijkheid	56
Mariëlle Cloin en Charlotte Wennekers	
Van je familie moet je het hebben	61
Mirjam de Klerk en Alice de Boer	

Voor een dubbeltje op de eerste rij	66
Bob Kuhry	
Waar de klappen vallen	72
Frank Huysmans en Anja Steenbekkers	
We're going to RIO!	79
Crétien van Campen	
Willen Nederlandse vrouwen wel carrière maken?	82
Heleen van Luijn en Jurjen Iedema	
Over de auteurs	88
Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2003	93
Jaarverslag 2003	95
Colofon	

❧ **Beelden zonder plaatjes** ❧

‘Hollandse taferelen’. Het klinkt winters en het roept Avercamp-achtige beelden van democratische ijspret op. We kijken ook bij Jan Steen binnen, waar het Sinterklaasfeest het huisgezin in een vrolijke chaos verandert. In de zomer wordt het straatje van Vermeer weer geschrobd en blinken de ramen van de roodbakstenen huizen in het licht van de zon. Buiten wacht ons in een wereld van weiden en water de gemoedelijke kracht van de stier van Potter en naast hem de trotse boer. Boven dat alles hangt de hoge lucht met de witte wolken die Jacob van Ruysdael tot deel van het landschap heeft gemaakt.

Hollandse taferelen zijn de tot miljoenvoudig cliché verstarde beelden van een 400 jaar geleden nieuwe wereld van welvarende en zelfbewuste burgers, die in hun land en steden de schoonheid herkenden die sindsdien symbool van de nationale identiteit is geworden. Het is een in alle opzichten ‘Hollandse’ identiteit, die zich gevormd heeft naar de omgeving en de burgerlijke levensstijl die het eerst zelf heeft geschapen. De beheersing van het water is uitgegroeid tot de metafoor van samenwerking tussen tegengestelde partijen. In de mythe van het poldermodel heeft het internationaal, maar kortstondig faam gekregen als succesformule voor economisch herstel. Er is die andere mythe van zeevarende en handeldrijvende natie, die ons nationale karakter een idee van welbegrepen eigenbelang heeft gegeven dat zich graag als tolerantie presenteert. Tenslotte het calvinisme, dat ook de katholieken in dit land tot een eigenwijze vorm van geloven in de juistheid van het eigen oordeel en de veroordeling van vertoon als altijd teveel zou hebben gebracht.

Het is allemaal een beetje waar geworden en tegelijkertijd ook alweer voorbij. De Hollandse taferelen hebben in vele ogen, juist ook buitenlandse ogen, plaats moeten maken voor ‘Nederlandse toestanden’. Daar is even weinig aantrekkelijks en benijdenswaardigs aan als aan de ‘Amerikaanse’, ‘Belgische’ of ‘Italiaanse’ toestanden, die wij hier niet graag zien en waarin wij ons en ons volkskarakter

ook niet wensen te herkennen. Sociale onrechtvaardigheid, achterkamertjespolitiek, corruptie, slordig bestuur; we konden ons lang in de illusie koesteren dat zulke morele fouten in het systeem hier niet voorkwamen. Dat is niet meer zo en nog erger: 'Nederlandse toestanden' gelden elders allang niet meer als aanbeveling. Nederland is synoniem voor een 'narco-staat' die de handel en productie van drugs geen strobreed in de weg legt. Een seksuele vrijstaat, waar homo's kunnen huwen, prostituees een vakbond hebben en soldaten oorbelletjes dragen. Een land ook met een overmatige verzorgingsstaat waarin het adagium van de verzorging van de wieg tot het graf in het laatste deel van het leven wat al te letterlijk genomen wordt. Tolerantie heeft inmiddels ook plaats moeten maken voor onverdraagzaamheid en het ongeduld van kogelbrieven, waar ook de illusie van een multiculturele samenleving niet tegen bestand is gebleken. Oude kritische geluiden hebben zich naast de nieuwe kritiek weten te handhaven: de ongepast grote lankmoedigheid ten opzichte van lastige kinderen, het gebrek aan hoffelijkheid en goede smaak, de zuinige gastvrijheid en de voorkeur voor een lage prijs boven goede kwaliteit. En dat alles in een taal die klinkt als het gekwaak van een kikker en gorgelt als een afvoerputje.

Er zijn gelukkig ook nog niches van naijver en bewondering. Moderne Hollandse tafereeltjes waarin Nederland eruit ziet als een vreedzaam 'sociaal laboratorium', waar 'locker und legere' geleefd wordt. Nederland als behorend tot de top tien procent van de economieën van de wereld en de Nederlander als 'de Chinees van Europa' en de gemiddeld langste mens van de wereld. Natuurlijk ook als het land met de grootste haven van de wereld en een van de grootste luchthavens van Europa. Uiteindelijk is er dan ook nog het Nederland van de toeristen, het verzonnen Nederland van de klederdrachten, de tulpen, de klompen, de molens en het Delfts blauw. Heel die vreemde mengeling van geschiedenis, folkore en invented tradition, die al meer dan honderd jaar als het aller-Hollandse tafereeltje verkocht wordt aan buitenlanders, die onze schaamte niet zien.

Wie door buitenlanders en voor buitenlanders geschreven voorlichtingboekjes over Nederland als *The Undutchables* leest, krijgt een karikuraal beeld van Nederland voorgeschoteld. Alles wat een beetje anders is dan in het Angelsaksische thuisland van de ex-patriate is plotseling absurd en bizar. In Peter Mayalls boeken over de Provence veranderen gewone dorpsgenoten in bijzondere persoonlijkheden, wier eigenaardigheden hun charme uitmaken. In de Hollandse tafereeltjes van *The Undutchables* overheerst spot en minachting. In het Duits-Nederlandse cartoonboekje *Hallo Nachbar* wordt op een meer gemoedelijke wijze gebruik gemaakt van de beelden van vertekening die in de twee buurlanden over elkaar bestaan.

Onze eigen beelden van onszelf zijn natuurlijk ook vertekend. Onder het kopje ‘toestanden, misstanden en misverstanden’ kunnen we met behulp van de ‘bestanden’ van het SCP hele lijsten aanleggen van dingen die heel anders zijn dan iedereen denkt. Klassieke voorbeelden zijn het verschijnsel van de WAO (‘hebben ze elders niet’), de wachtlijsten in de gezondheidszorg (‘worden steeds langer’), de vergrijzing (‘wij hebben veel bejaarden’), de pensioenleeftijd (‘nergens houden ze zo vroeg op met werken’), het geboortecijfer (‘dat daalt snel’) of het asielbeleid (‘iedereen kan hier zo binnen komen’). Dat is dus allemaal niet waar. In veel landen is de arbeidsongeschiktheid anders geregeld dan in Nederland en daarom lijken hun cijfers laag en de onze hoog. De wachtlijsten zijn nu eerder korter dan langer, vergeleken met tien jaar geleden, en in vergelijking met bijvoorbeeld Engeland altijd kort geweest. De vergrijzing moet in Nederland nog beginnen. Met Ierland zijn wij het jongste land van de Europese Unie en de bevolking groeit zelfs nog. Ons geboortecijfer is met ongeveer 12 per 1000 inwoners zeker niet laag en we houden ook niet eerder op met werken dan in de landen om ons heen gebruikelijk is. De officiële pensioenleeftijd is hier zelfs aan de hoge kant. Nederland is een van de moeilijkste landen om je als vreemdeling te kunnen vestigen. Het aantal asielzoekers zal dit jaar waarschijnlijk niet boven de 16.000 uitkomen, één op iedere duizend Nederlanders.

Dit nieuwjaarsboekje is een museum vol Hollandse tafereeltjes in vergelijking met tafereeltjes uit de landen van de Europese Unie. Zijn wij echt zo bijzonder of lijken wij toch vooral op onze burens? En als wij afwijken of anders zijn, is dat dan ook iets om trots op te zijn of wijst het juist op een tekort of een gebrek? De vraag of daar dan iets aan gedaan moet worden en of dat een taak van de overheid is, lijkt dan misschien weer een erg Nederlandse vraag, maar het is de vraag of zelfs dat wel het geval is. Helaas, die vraag wordt in dit boekje niet beantwoord.

Paul Schnabel
directeur SCP

❧ **Armoede over de grens** ❧

Nederland in Europees perspectief

Michiel Ras en Evert Pommer

Nederland is in de ogen van velen een beschaafd land waar ook voor de zwakkeren goed wordt gezorgd. Wereldwijd bekeken is dit zonder meer waar, maar ook binnen de huidige Europese Unie slaat Nederland geen gek figuur. Als we het huishoudenspaneel van Eurostat¹ gebruiken, blijkt dat ongeveer 13% van de personen in Nederland arm was in 1997. We horen daarmee nog net bij de groep sociaal-democratische landen (Scandinavië), die binnen Europa de minste armen tellen. Aan het andere eind van het spectrum bevinden zich de mediterrane landen (armoedecijfers tot 24%), gevolgd door de liberale staten (Groot-Brittannië en Ierland). Meer aanschurkend tegen Nederland is er de groep corporatistische landen met onder meer Duitsland en Frankrijk.

Volgt deze gunstige plaatsbepaling van ons land nu klakkeloos uit de cijfers, en kunnen we dus onbekommerd achterover leunen? Zoals zo vaak bij onderzoek geldt, moeten we ook hier zeggen: de vraag goed beantwoorden kan alleen als we hem nauwkeuriger stellen. Bij de meting van armoede hebben we namelijk te maken met een aantal belangrijke keuzes.

Allereerst: wanneer noemen we iemand arm? De eerste omschrijving die je te binnen schiet, is een gebrek aan basale middelen zoals gezond eten en drinken. In ontwikkelingslanden heeft deze definitie een goed onderscheidend vermogen, maar in de Europese Unie niet. Daar zul je iets anders moeten bedenken en dat is nog helemaal niet zo makkelijk.

Een korte zoektocht door de literatuur leidt je echter al snel naar de ‘armoede-afspraken’ van het Europese statistische bureau. Dit is een afbakening op grond van

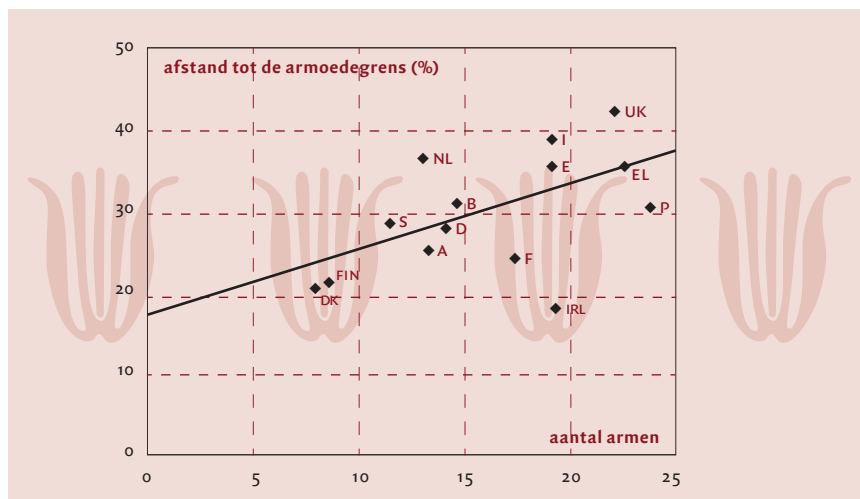
het inkomen. Wie met zijn inkomen in belangrijke mate achterblijft bij het middengebied van de inkomens is 'arm'. In politiek Europa ligt deze grens op 60% van het inkomen in het middengebied. De gedachte erachter is dat je arm bent als je de middelen ontbeert om 'gewoon' mee te kunnen doen in de maatschappij. Maar het is natuurlijk de vraag met welk percentage je voldoende inkomen hebt om 'erbij te horen'. Evengoed had je hier 40%, 50% of een ander percentage kunnen gebruiken. Deze relatieve maat heeft een groot nadeel: hij zegt alleen iets over de verhoudingen tussen inkomensgroepen in één land. Voor een landenvergelijking wil je liever een wat concretere maatstaf gebruiken. Om af te zijn van het relatieve aspect is dan ook een absolute grens in euro's verdedigbaar. Laten we zeggen: zoiets als gezond eten en drinken, maar dan aangepast voor een rijke westerse samenleving. Je zou hiervoor een minimum bestaanspakket moeten samenstellen en de kosten daarvan als grens hanteren. Helaas neemt het aantal arbitraire beslissingen dan dramatisch toe: welke goederen zijn beslist noodzakelijk, van welke kwaliteit moeten ze zijn, en moet het pakket in Zweden er net zo uitzien als in Griekenland?

Misschien zouden we ons deze moeite kunnen besparen door te kiezen voor een heel speciale absolute grens, het sociaal minimum. Dit wordt per land door de overheid vastgesteld. Het is een zeer praktische en voor beleidsmakers soms zeer welkome maatstaf. De definitie is glashelder, maar zou in de praktijk kunnen betekenen dat een verlaging van het sociaal minimum puur administratief tot minder armoede leidt. En dat zou beleidsmakers tot wel erg goedkope maatregelen tegen armoede kunnen verleiden. Bovendien hangt het sociaal minimum samen met het algemene welvaartspeil in een land. Het is daarmee stiekem toch ook een beetje relatief.

Laten we nu voor het gemak toch maar uitgaan van de grens die Eurostat ons aanreikt. Hij is vrij breed aanvaard en hij is ook helder. Dan doemt helaas een volgend probleem op: de classificatie 'arm' is een vrij grove aanduiding. Wie pal onder

de armoedegrens verkeert, is hiermee evenzeer 'arm' als degene die niets verdient of zelfs een negatief inkomen heeft. Willen we alle armen werkelijk even zwaar meetellen?

Voor dit probleem bestaat gelukkig een elegante oplossing. We kunnen de armen wegen naar gelang hun afstand tot de armoedegrens, zeg maar naar de ernst van hun armoede. Wie slechts enkele euro's onder de armoedegrens verkeert, telt dan heel licht mee, en wie diep in de min zit heel zwaar. De grafiek laat zien dat de gemiddelde afstand van armen tot de armoedegrens meestal groter is in landen met veel armen. Naar verhouding zijn er daar dus veel zeer armen.

Als we opnieuw het aantal armen gaan tellen, maar nu rekening houdend met de ernst van hun armoede, krijgen we voor de landen van de Europese Unie een ander beeld. Nederland heeft dan 5% armoede, tegenover slechts 2% à 3% bij de

Scandinavische landen. De armoede van de corporatistische landen varieert in deze definitie tussen 3% en 5%, waardoor Nederland ineens bij de slechtst presterende corporatistische landen behoort. Ook blijkt het grootste liberale land (Groot-Brittannië) nu de meeste armoede van de Europese landen te kennen (9%), omdat de armen daar gemiddeld de grootste afstand tot de armoedegrens hebben van de gehele Europese Unie.

Willen we de analyse op verantwoorde wijze doen, dan verdienen ook andere kritische vragen aandacht. Het Europese huishoudenspanel is weliswaar een van de beste gegevensbronnen binnen Europa, maar er kleven ook allerlei nadelen aan. Zo wordt daarin alleen geldelijk inkomen gemeten. In sommige landen wordt bijvoorbeeld vaak voedsel uit eigen tuin gegeten of worden onderling diensten verleend, wat een laag inkomen enigszins compenseert. Ook zouden we de inkomensverschillen tussen armen onderling kunnen laten meetellen.

De vraag in welke mate er armoede in Nederland is, laat zich dus niet eenvoudig beantwoorden. Het is mogelijk en zelfs een beetje verleidelijk om de armoedegrens van Eurostat te gebruiken en domweg het aantal personen onder deze grens te tellen. Daarmee kunnen we constateren dat Nederland het binnen Europa heel goed doet.

Maar daarmee is niet het hele verhaal verteld. Het is goed mogelijk om ook de ernst van de armoede te betrekken in de analyse. Dan blijkt dat Nederland een aardige middenmotor is en zeker geen koploper. Menig armoedeonderzoek beperkt zich helaas tot het tellen van aantallen armen. Een kritische houding loont dus, zowel bij de lezer als bij de onderzoeker. En dan valt er een rijkdom aan vragen te beantwoorden!

Noten

1 Op basis van het Huishoudenspanel van de Europese Unie (ECHP). Zie Michiel Ras, Evert Pommer en Jean Marie Wildeboer Schut: *Income on the move. Report on income distribution, poverty and redistribution*. EC, DG Employment and Social Affairs: *Study series 2002*, July 2002, Internetpublicatie: http://europa.eu.int/comm/employment_social/news/2002/dec/income_on_move_en.html

❧ **Braziliaanse toestanden** ❧

Jeanet Kullberg

‘De Nederlandse leeuw is los... Met een magistrale 6-0 thuiszege op Schotland [...] heeft Nederland zich alsnog geplaatst voor de Europese Kampioenschappen volgend jaar in Portugal’
Ochtendblad Spits, 20-11-2003

‘Vreugde voor de “aanhangers uit alle lagen van de Nederlandse bevolking die hun stemming laten bepalen door de prestaties van voetballers”, en voor uitbaters die nog voor tonnen euro’s aan oranje feestartikelen in de schappen hebben liggen’ (NRC Handelsblad, november 2003).

Nadat het Nederlandse voetbalteam op het Europees kampioenschap in 1988 de halve finale tegen aartsrivaal Duitsland won, trokken veel mensen spontaan in oranje T-shirt of sjaal de straat op om uiting te geven aan hun vreugde. De eindzege op hetzelfde toernooi en de huldiging van het team in Amsterdam deden zoveel mensen uitrukken en feestvieren dat woonschepen tot zinken werden gebracht. Er werd wel gesproken over Braziliaanse toestanden in het nuchtere Nederland. Dit Nederlandse voetbalsucces is na 1988 niet meer geëvenaard, maar de uitbundigheid is toegenomen. Waar komt die oranjegekte vandaan?

Volgens cultuurhistoricus Pleij¹ is het begonnen tijdens internationale schaatswedstrijden, begin jaren tachtig. Scandinaviërs, die hun gezichten beschilderden in de kleuren van de Zweedse en Noorse vlaggen, zouden de Nederlandse supporters geïnspireerd hebben om zich minstens even opzichtig uit te dossen en hossend de tijd in de lange dweilpauzes te doden. Sindsdien zoeken in oranje gehulde supporters bij het schaatsen, het wielrennen, maar ook bij elitesporten

zoals hockey, de aandacht van televisiecamera's. In geen enkele sport heeft de gekte echter zo massaal toegeslagen als bij het voetbal, waar ze tot ver buiten de stadions zichtbaar is in buurten en straten. Ook buiten de kring van voetballiefhebbers is het voetbal een mooi excuus om een feestje te kunnen bouwen.

Commentatoren spraken zich in 2000, toen de dagbladen in de marge van het Europese voetbalkampioenschap aandacht schonken aan de randverschijnselen, schamper uit over de gekte, die onder meer omschreven werd als een 'fuijfe voor verwende kinderen'. De afkeer van ongewoon gedrag werd niet door iedereen gedeeld. Verschillende door *de Volkskrant* geïnterviewde buitenlandse studenten en asielzoekers waren juist jubelend over de uitbundigheid, die kennelijk contrasteert met het alledaagse gedrag van de Nederlander: 'Nederland ondergaat een metamorfose. Wat dat betreft zou het altijd Euro 2000 moeten zijn: de Nederlanders tonen zich nu een stuk minder bars'; 'Gek doen is gezond. En trots zijn op je land natuurlijk'; 'Ik vind het geweldig, al dat oranje. Iedereen is gelijk, alle verschillen zijn weggevaagd'.²

In zijn boek *Hollands welbehagen* voert Pleij³ verklaringen aan voor de recente en wonderlijke inhaalslag van Nederlands nationalisme, die vooral rond het voetbal gevoerd wordt. Met het in diskrediet raken van nationalisme na de Tweede Wereldoorlog werden vereringen van nationale wapenfeiten in de marge gedrongen. Deze zouden nuttig zijn geweest voor gevoelens van verbondenheid onder het volk, terwijl ze ook de aandacht vestigden op collectieve mentaliteiten, een aandacht die volgens Pleij (1998: 24) identiteit scheidt: 'Zijn we echt zo netjes, fatsoenlijk, saai, op nut en voordeel gericht, wars van aanstellerij, superdemocratisch, schoon en schrobberig? Willen we dat graag zijn, of is dat ons allemaal opgedrongen door buitenlanders?'

Nu liggen in het hele westen nationale en lokale identiteiten onder vuur door mobiliteit, schaalvergroting en eenvormigheid (Europese eenheid...), maar toch

zou Nederland, in vergelijking met andere West-Europese landen, de eigen identiteit op weinig nadrukkelijke wijze ervaren: 'de Nederlandse eigenheid mag geen naam hebben, ze bestaat juist in de ontkenning ervan'.⁴

Volgens Pleij leent sport zich bij uitstek voor 'Oranje inhaalnationalisme'. In sommige sporten kunnen we mondiaal meespelen en zo even de held uithangen. De nationale verering van sporthelden zou bovendien een bekroning zijn van de 'triomf van de gewoonheid' in een egalitaire maatschappij, waar niemand zich iets hoeft te verbeelden. 'Komen zij [de sporthelden] in de regel niet voort uit de bescheiden gezinnen van plattelanders en middenstanders? De sportheld(in) is de dochter van de burens of de zoon van de melkboer. Na hun, meestal kortstondige, carrière zullen ze terugkeren onder de gewone mensen en hun oorspronkelijke werk van postbesteller, tuinier of spuitjesteler voortzetten'.⁵

Dat laatste is nu juist in de overdadig bewierookte voetbalsport twijfelachtig geworden, tenzij de onder druk van alle aandacht geperverteerde sportheld tot crimineel gedrag vervalt en zich kortstondig aan een taakstraf moet onderwerpen. Aan de andere kant is gebleken dat als de afzonderlijke sterspelers onvoldoende doorzettingsvermogen, nuchterheid en opofferingszin ten behoeve van het collectief aan de dag leggen, voetbalsucces jammerlijk uitblijft. De voorwaarden voor gewin in de voetbalmatch voeren wel degelijk terug tot enkele nationale deugden.

In de hang naar collectieve beleving van het wij-gevoel worden nationale symbolen gekozen, zoals de oranje kleur van het koningshuis, en de leeuw. Oranje is verankerd in de geschiedenis van Nederland en is bovendien een lawaaiige kleur die andere kleuren makkelijk overstemt. De Nederlandse leeuw werd van symbool van adellijke families (waaronder die van Oranje-Nassau) in de loop van de zestiende eeuw territoriaal symbool van de lage landen, maar na de Belgische afscheiding liepen de Vlamingen ermee heen. In Nederland is de heroïsche vechtjas gedegradeerd tot nationale voetbalmascotte.⁶

Naast symbolen zijn rituelen van belang. Zo heeft volgens Pleij de voetbalwedstrijd het karakter van een ‘voetbaldienst’ gekregen, met gezang en een wave. Maar in de jaren 1996, 1998 en 2000 zijn juist ook buiten de stadions rituelen ontstaan. De zomerse voetbaltoernooien worden met de straat beleefd en aangegrepen om huis en straat samen te versieren. Gevels en straten worden behangen met vlaggen, slingers, ballonnen, crêpepapier en al wat te pas komt om een feestelijk effect te bereiken. Ook muurschilderingen met portretten van voetballers behoren tot het repertoire.

Dit is in 1996 aarzelend begonnen en in de jaren 1998 en 2000 is het aangeworven tot een ware rage. In 1998 kan een rol gespeeld hebben dat het jaar daarvoor in een veldslag tussen clubsupporters van Ajax en Feyenoord, een aanhanger van de eerste club het leven liet. De veldslag voltrok zich buiten het voetbalstadion en stond los van de voetbalwedstrijd. Het was een gevolg van clubrivaliteit, in dit geval gepaard gaand met massaal geweld. Ik meen me te herinneren dat een woordvoerder van de Koninklijke Nederlandse Voetbal Bond, in verbijstering omziend naar de misdragingen, op de televisie een appel aan het publiek deed om van het WK 1998 toch vooral een ‘voetbalfeest’ te maken. In de jaren 1998 en 2000 presteerde het Nederlandse team ook heel behoorlijk op de toernooien.

In het defensief tegen de Europese eenheid identificeren Nederlanders zich met het nationale voetbalelftal, en geven daar per straat of buurt uiting aan, waarbij straten elkaar naar de kroon steken. Waar het nationale elftal het eenheidsgevoel aanwakkert (meer dan de geboorte van een troonopvolgster dat doet), streven straat- en buurtbewoners weer naar eigen identiteit en bijzonderheid: wie heeft de straat of flat het uitbundigst, origineelst of mooist versierd? Ook op dit niveau wordt een zekere gezamenlijkheid en gezelligheid gezocht, waarvoor het voetbaltoernooi wordt aangegrepen.⁷

Het spontane karakter van de oranjegekte wordt in de geest van de handelsnatie overgenomen en geritualiseerd door de commercie. Volgens een woordvoerder van handelsbedrijf Good Product Europe, dat onder meer in oranje artikelen doet en overweegt om aangepaste prullaria naar Frankrijk te exporteren, kan 'het enthousiasme in dat land niet in de schaduw staan met wat hier gebeurt'.⁸ Zo vinden oranje pruiken, hoeden en opblaasbare klompen en kronen als hoofddekseel in Nederland gretig aftrek. Ze komen tegemoet aan een kennelijk diepgevoelde behoefte om toch eens uit de polder-band te springen en flink ongewoon te doen. Vermoedelijk zal tijdens EK 2004 een nieuwe gag, de oranje burka, die kortstondig op de televisie in beeld kwam tijdens de memorabele kwalificatiematch tegen de Schotten, hoge ogen gooien. Geprefabriceerde versiermaterialen zoals oranje slingers, vlaggen met leeuwen, panelen met bemoedigende teksten ('hup holland hup') en opblaasbare dug-out stapelen zich ruim voor het toernooi op in de winkels om ons eraan te herinneren wat ons te doen staat, zoals dat ook met sinterklaas en kerstmis het geval is.

Behalve door de commercie worden de feestgangers ook bij de hand genomen door lokale (semi-) overheden zoals gemeente of woningbouwvereniging, die de euforie dankbaar aangrijpen om de sociale cohesie in straten te bevorderen. Zo werden prijzen uitgereikt voor de mooist versierde straten, werden gratis versiermaterialen verstrekt en flatbewoners werden aangemoedigd om onder begeleiding van een welzijnswerker de flat in oranje sferen te hullen. Ook woongebieden waar de sociale cohesie tekort schiet om tot spontane toenadering te komen, worden met vlag en wimpel op polderpeil gebracht. Overigens mag niet onvermeld blijven dat de versieringen ook wel aanleiding geven tot burenruzies of ongemak onder mensen wier straat tegen wil en dank een oranje identiteit krijgt.

De oranjegekte in de straat begint ook post te vatten buiten de reservaten van de autochtone volksklasse, het aanvankelijke verspreidingsgebied, in wijken met veel allochtonen, in middenklassen zelfs luxe wijken, zoals een uitputtende inventarisatie van versierde straten in Delft liet zien (kaart). Zo helpen de koopman en de dominee eendrachtig om een exotisch aandoende spontaniteit en uitbundigheid te kanaliseren tot voorstelbare rituelen die op democratische wijze onder het volk verspreid worden. Op Euro 2004 zullen de sociaal rapporteurs van het SCP paraat staan om na te gaan over welke woongebieden, sociaal-economische klassen en etnisch-culturele

Gezamenlijk versierde straten in Delft tijdens het Europees Kampioenschap voetbal in 2000. Elke vlag staat voor één versierde straat. Het inkomensniveau in de buurten is ook weergegeven. ⁹

groepen de oranjekoorts zich inmiddels verspreid heeft en welke gedaanten ze aanneemt. Zal ons soort mensen ook gaan hossen?

Noten

- 1 Hoogleraar historische Nederlandse letterkunde (1998). *Hollands welbehagen*. Amsterdam: Prometheus, 1998.
- 2 'Hollandse huismus eindelijk uitbundig', in: *de Volkskrant*, 29-6-2000.
- 3 Zie noot 1.
- 4 De Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling in een advies in 1999 (*Nationale identiteit in Nederland*), waarin zorg over een tekort aan nationale identiteit wordt uitgesproken: p. 9.
- 5 Pleij, 1998, p.25.
- 6 Renes, 2003, in: *Dutch Windows, Cultural geographical essays on The Netherlands*, Un. Utrecht, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, p. 91-93.
- 7 Dit aspect is uitgewerkt in een eerder verschenen artikel: Jeanet Kullberg, 'Met voetbal ken het wel, normaal kijk je de burens niet an' in: *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift*, jaargang 28 nummer 2, mei 2001, p. 231-262.
- 8 *NRC Handelsblad*, 19-11-2003: 'Uitschakeling Oranje geen klap voor economie'.
- 9 Bron: zie noot 7.

‣ **Everybody Happy?** ‣

Jeroen Boelhouwer

‘Everybody happy?’ vraagt de zanger aan het publiek. Niet bijster origineel, maar toch klinkt er een welgemeend ‘jaaaa!’ uit het publiek. Hoe harder er geroepen wordt, hoe groter het geluk, zo mag worden aangenomen. Voor een belangrijk deel komt dit natuurlijk doordat het publiek speciaal voor de zanger is gekomen, ook speelt de groepsdruk waarschijnlijk een grote rol; alleen grapjassen en durfals zullen ‘nee!’ roepen.

Zo’n vraag vanaf het podium is natuurlijk geen goede manier om te bepalen hoe gelukkig mensen echt zijn. Als het gaat om geluk willen we weten of dat duurzaam is. Daarbij moeten de plussen en minnen in het leven tegen elkaar worden afgewogen. Uit verschillende onderzoeken is inmiddels gebleken dat de vraag hoe gelukkig iemand is daadwerkelijk inzicht geeft in de duurzame levensvoldoening van mensen. Die vraag moet dus niet aan een groep worden gesteld, maar aan een individu.

In enquêtes wordt geregeld gevraagd naar het geluksgevoel en over het algemeen zijn Nederlanders gelukkige mensen. In 2002 zegt bijna negentig procent gelukkig tot zeer gelukkig te zijn; dat is een hoog percentage dat nauwelijks nog kan stijgen. Internationaal gezien behoort Nederland tot de landen waar de inwoners het gelukkigst zijn. Als de mate van geluk met een rapportcijfer van 1 tot 10 beoordeeld moet worden, behoort Nederland tot de top van Europa (figuur 1). Nederlanders zijn met een gemiddelde van 7,5 gelukkiger dan bijvoorbeeld Belgen, Duitsers en Roemenen. Wie met een schuin oog kijkt, ziet eerst een scheidslijn tussen Noord- en Zuid-Europa, en vervolgens een met Oost-Europa: hoe zuidelijker en oostelijker in Europa, hoe minder gelukkig mensen zijn.

Ook wereldwijd is er een scheiding tussen rijke westerse landen enerzijds en niet-westerse landen anderzijds. In westerse landen zijn mensen gelukkiger dan elders. Uit onderzoek blijkt dat geluk vooral afhangt van maatschappijkenmerken, zoals koopkracht van een land, afwezigheid van corruptie, vrijheid en rechtszekerheid (Veenhoven, 2002).

FIGUUR 1 GELUK UITGEDRUKT IN EEN RAPPORTCIJFER (1-10) IN ENKELE EUROPESE LANDEN

Bron: R. Veenhoven, *Average happiness in 68 nations in the 1990s*, World database of happiness, Rank Report 2002/1, internet: www.eur.nl/fsw/research/happiness

Nederland behoort dus tot de Europese top als het gaat om geluk. Toch is niet iedere Nederlander even gelukkig. Deze verschillen hebben vooral te maken met persoonlijke en individuele kenmerken, zoals het al dan niet hebben van een goede gezondheid, een positief zelfbeeld en een sociaal netwerk (een partner, een groep vrienden). Net als in andere landen behoren Nederlanders zonder werk, met een lage opleiding of met een laag inkomen tot de minst gelukkigen. Verder zijn alleenstaanden en éénoudergezinnen minder vaak gelukkig dan anderen, evenals mensen van 75 jaar of ouder en niet-westerse allochtonen. Dat zij minder vaak gelukkig zijn, laat overigens onverlet dat nog steeds bijna driekwart van hen (erg) gelukkig zegt te zijn.

Nederlanders voelen zich niet alleen gelukkig, maar zijn ook tevreden over een groot aantal zaken in de persoonlijke levenssfeer. De woning, woonomgeving, kennissenkring, financiële middelen en opleiding: allemaal worden ze gemiddeld gewaardeerd met een ruime voldoende (een rapportcijfer van 7 of hoger, tabel 1). De Nederlandse samenleving als geheel krijgt echter een beduidend minder goed rapportcijfer (6,4). Minder tevreden zijn we ook met 'de overheid' en met onderwijs en zorg. Hierin herkennen we de spanning die in de Nederlandse samenleving de laatste jaren zo voelbaar is geworden.

Er is een groep die nog iets minder dan gemiddeld tevreden is over de samenleving, maar aan de andere kant juist meer tevreden over de persoonlijke omstandigheden. Mensen van 75 jaar en ouder geven hun woning, de woonomgeving, hun maatschappelijke positie en ook hun financiën een rapportcijfer dat hoger is dan het Nederlands gemiddelde. Toch zijn ze minder gelukkig. De meest waarschijnlijke oorzaak hiervoor is de slechtere gezondheidstoestand van ouderen. Gezondheid is een belangrijke voorwaarde voor geluk en ouderen geven tweemaal zo vaak als anderen aan dat deze slecht tot zeer slecht is (9% tegen 4% gemiddeld in Nederland).

TABEL 1 GELUK EN TEVREDENHEID MET EEN AANTAL ASPECTEN VAN HET LEVEN
(uitgedrukt in een rapportcijfer van 1 tot 10), 2002

	allen	ouderen (75 jaar en ouder)	niet-westerse allochtonen
% dat zegt erg gelukkig te zijn	21	10	12
tevreidenheid met:			
• woning	7,9	8,2	7,1
• kennissenkring	7,9	7,7	7,4
• woonomgeving	7,7	8,0	6,9
• maatschappelijke positie	7,5	7,7	6,6
• financiële middelen huishouden	7,4	7,5	6,0
• opleiding	7,2	7,0	6,8
• Nederlandse samenleving	6,4	6,3	7,2

Bron: CBS (POLS-SLI 2002); SCP-bewerking

Er is nog een andere bevolkingscategorie die opvalt: de niet-westerse allochtonen. Evenals ouderen zijn zij minder gelukkig dan gemiddeld. Anders dan de ouderen zijn de allochtonen doorgaans ook minder tevreden met hun persoonlijke situatie: van iets minder tevreden met hun kennissenkring (0,4 punt verschil) tot veel minder tevreden met hun financiën (1,4 punt verschil). Het meest opvallende bij allochtonen is echter de tevredenheid met de Nederlandse samenleving als geheel. Hierover zijn zij erg te spreken. Het zijn juist de autochtonen die hier ontevreden mee zijn.

Allochtonen zijn dus minder gelukkig dan gemiddeld en minder tevreden met hun persoonlijke situatie, maar wel erg tevreden met de Nederlandse samenleving. De meest logische verklaring hiervoor is dat het referentiekader wisselt. Op deelterreinen is de betere situatie van autochtonen het punt van vergelijking, terwijl dit bij de samenleving als geheel het land van herkomst is.

Of het nu de overheid betreft of een zanger: iedereen is kritisch over de performance die geleverd wordt. De zanger die aan het publiek vraagt of 'everybody happy' is, krijgt met het antwoord 'jaaaa' tijdens het concert een ander oordeel dan in de kritieken of na afloop bij de borrel. Ook al roept iedereen 'ja', hij weet nog niet of zijn geluk van het moment ook duurzaam zal zijn.

❧ Een gezonde Hollandse jongen? ❧

Koen Breedveld

Sport en gezondheid horen bij elkaar. Van overheidswege tot verontruste ouder geldt zo'n beetje het vaste advies aan ieder wat bleek uitgevallen kind: hup, naar buiten, ga fietsen, ga wandelen, schaats, skate, skeeler, slender of kite-surf, maar beweég in ieder geval. De vereende krachten van de sport zijn daarbij zo groot dat notoire luilakken en motorisch minder bedeeden zich nauwelijks nog aan het bewegingsoffensief kunnen onttrekken. Enkel de komst van een literair wonderkind als Harry Potter – niet bepaald het prototype van een jonge Ard Schenk – biedt nog soelaas. Maar ook dat is slechts uitstel van executie. Onvermijdelijk klinkt na het laatste aandachtig gelezen woordje het ouderlijk appel om erop uit te trekken, en zich te scharen onder de groep minder literair ingestelde, maar daarom niet minder druk agerende leeftijdsgenootjes.

Sport heeft daarbij niet alleen een connotatie met gezondheid, maar ook met natuur. Fietsen doe je, wind tegen, over Hollands groene dijken, schaatsen is op zijn best terwijl een bleek zonnetje de rietkraag oranje tint, en wat is er beter om de stress en het oliebollevet te verdrijven dan een lange wandeling in het bos. Echte sport vindt buiten plaats.

Hoe gezond maakt het verblijf in de natuur Nederlandse sporter eigenlijk? Negeren we even de voor de hand liggende bezwaren – alle dopinggevallen in de sport, inclusief de ras naderende mogelijkheid van 'gen-doping', de impact van boksen en koppen op schedel en hersens, de doorgaans rijkelijk met alcoholica overgoten 'derde helften' in de van een rookverbod nog gevrijwaarde sportkantines – dan lijkt die vraag niet moeilijk te beantwoorden. Niets doet immers gezonder aan dan de blozende wangen van een zich inspannend jongmens. Zelfs het onvermijdelijke blessureleed doet daar weinig aan af: wetenschappelijk onderzoek wijst

keihard uit dat de preventieve gezondheidswinst van het sporten vele malen groter is dan de behandel- en verzuimkosten van de opgelopen zwellingen en verrekkingen (VWS 2001).

Tot zover dus game, set and match voor de sport. Maar ook de sport is aan verandering onderhevig. Zo gezond als 'de sporter' vroeger was, wordt sport nooit meer. In toenemende mate zijn het immers ouderen die aan sport doen. Inmiddels doet 48% van de 50-64 jarigen en 35% van de 65+'ers aan sport. Nog altijd is dat beduidend minder dan de jongeren – van de 6-11 jarigen sport 92% en van de 12-19 jarigen 86% – maar de sportdeelname van de ouderen groeit nog altijd, terwijl jongeren eerder minder gaan sporten (Breedveld, in SCP 2003). Als die trend zich doorziet heeft het clubhuis over twintig jaar meer van een ouderensoos dan van een jeugdthunk, en hebben bolle kinderwangen plaatsgemaakt voor blauwgekleurde spataderen.

Internationaal gezien slaat Nederland als sportland allerm minst een gek figuur. Uiteraard geldt dat voor de Olympische sporters, die in Sydney 2000 en Salt Lake 2002 zo goed voor dag kwamen. Ook de Nederlandse amateursporter laat zich niet onbetuigd. Uit recent Europees onderzoek (EEIG 2003) komt naar voren dat de sportdeelname in Nederland boven het Europese gemiddelde ligt. Absolute topscorer zijn de Scandinavische landen. In Finland en Zweden doet 70% van de 15-plussers wekelijks aan sport. Nederland neemt op deze Europese ranglijst een keurige vijfde plaats in – vlak na Denemarken en Ierland (53%, 47%), maar vóór het Verenigd Koninkrijk (42%) en – goddank – België (33%) en Duitsland (32%). In de Zuid-Europese landen is sport het minst populair (tot 22% in Portugal en 19% in Griekenland; voor vergelijkbare cijfers: SCP 2002:528).

De wijze waarop de Nederlander aan sport doet, roept echter de nodige vraagtekens op. Uit hetzelfde onderzoek komt naar voren dat 'gezondheidsverbetering' door 80% van de Europeanen als belangrijkste positieve betekenis van sport wordt gezien (EEIG 2003). Niet echter voor de Nederlanders, die 'ontspanning' als belang-

rijkste betekenis van sport zien (79%). Dat blijkt ook uit de wijze waarop hij/zij zich verplaatst van en naar de sport. Favoriet vervoermiddel is niet de sportieve fiets, maar de auto. Niet minder dan 81% van de gemaakte kilometers voor de sport worden met de auto afgelegd (Breedveld en Harms 2003). Van alle vrijetijdsactiviteiten is sport daarmee de meest auto-intensieve.

De sport lijkt zich weer in toenemende mate te willen onttrekken aan de grillen van de natuur. In de door media beheerste sportwereld kent de natuur weinig charmes. Wedstrijden die door slecht weer moeten worden uitgesteld of niet door kunnen gaan, zijn vooral lastig. Op het niveau van de individuele sporten is die ontwikkeling terug te vinden in discussies over de toekomst van het veldkorfbal, en in de overkapping van voetbalstadions en ijsbanen (Van Eijck et al. 2003). Van de 13.400-meter ijsbanen die Nederland telt, zijn er inmiddels 10 (semi-)overdekt. Ook bij de echte buitensporten zien we dat de betrokken organisaties proberen om minder afhankelijk te raken van klimatologische omstandigheden. In het voetbal is het kunstgrasveld zijn experimentele status al bijna voorbij. In de Toto divisie speelt Cambuur op kunstgras, de N.V. Ajax traint deels op kunstgras en ook een snel groeiend aantal amateurverenigingen beschikt over een 'natuurvrij' grasveld. Andere sporten, zoals hockey en korfbal, zijn het voetbal voorgegaan. Anno 2003 beschikken 250 van de 600 korfbalclubs over tenminste één verhard veld. Bij het hockey zijn de ontwikkelingen nog harder gegaan, en spelen inmiddels 304 van de 308 verenigingen op kunstgras (Van Eijck et al. 2003). In de wereld van het tennis zien we, behalve dat voor veel toernooien wordt uitgeweken naar overdekte accommodaties, recent een toename van vorst- en regenbestendige ondergronden. Volgens opgave van de KNLTB kent nog maar 65% van de 10.500 tennisbanen in Nederland de traditionele gravelondergrond; 23% heeft kunstgras, en 12% heeft een van de genoemde andere varianten.

Groei in de sportaccommodaties doet zich in Nederland alleen nog voor in overdekte accommodaties. In 2000 telde Nederland ruim 2.200 overdekte sport-

accommodaties, 600 meer dan in 1988. Het aantal onoverdekte sportaccommodaties was in die periode echter stabiel (ruim 4.000). Bij de zwemaccommodaties liggen de verhoudingen nog duidelijker: de stijging van het aantal overdekte baden (van 283 in 1988 naar 320 in 2000) gaat daar gepaard met een forse daling in het aantal openluchtwembaden (334 in 1998, 265 in 2000).

Het heeft er dus alle schijn van dat de sporter van tegenwoordig niet zoveel meer op heeft met frisse buitenlucht. Sport en natuurlijke omstandigheden gaan steeds minder samen. De invloed van regen, wind en kou wordt tegengegaan door van buiten naar binnen te gaan, of door natuurlijke materialen te vervangen door kunstmatige. Klaarblijkelijk verkiezen hedendaagse sporters condensvocht en eigen zweet boven frisse buitenlucht en een verkwikkend buitje. De gezonde Hollandse jongen krijgt daarmee meer en meer het karakter van een bleekneus.

Literatuur

- Breedveld, K. en L. Harms. 'Sport, ruimte en tijd.' SCP (2003). In: K. Breedveld (ed.), *Rapportage Sport 2003*, pp. 207-224. SCP: Den Haag.
- EEIG European Opinion Research Group (2003). *Les citoyens de l'Union Européenne et le sport. Eurobarometre spécial 197 / vague 60.0. Premiers resultats*. Brussel: Commission Européenne.
- Eijck, K. van, K. Breedveld, K. v.d. Most en D. Pouw (2003). 'Seizoensverlenging: vakantie, recreatie en sport als jaarrondproduct.' In: *Vrijtijdstudies* (21-2) p. 47-54.
- Goossens, R. (2003). 'Sportinfrastructuur: organisaties en accommodaties.' In: K. Breedveld (ed.), *Rapportage Sport 2003*, p. 125-166. SCP: Den Haag.
- SCP (2002). *Sociaal en Cultureel Rapport 2002*. SCP: Den Haag.
- VWS (2001). *Sport, bewegen en gezondheid. Naar een actiefkabinetsbeleid ter vergroting van de gezondheid door en bij sport en beweging*. Ministerie van VWS: Den Haag.

‣ **Is het plat in de polder?** ‣

Cultureel aanbod en culturele belangstelling in Nederland in Europees perspectief

Andries van den Broek

Hoge cultuur in de polder

De polder is plat. Geldt dat ook voor het culturele leven in die polder? Is het culturele leven in Nederland platter dan in andere Europese landen?

Er zijn verschillende redenen aan te voeren waarom het culturele leven in ons land geen hoge vlucht genomen zou hebben. Een eerste reden is het ontbreken van een verfijnde hofcultuur als nastrevenswaardig of verplichtend voorbeeld van beschaving. Een tweede reden is dat de protestantse schaamte voor de verworven aardse rijkdom een rem vormde op de groei en bloei van een rijk cultureel leven. Ten derde heeft het Bildungsideaal, voor zover dat hier ooit al diep geworteld geweest is, de laatste decennia menige veer moeten laten toen de vermaaksindustrie expandeerde, de consument emancipeerde en het voetstuk onder de hoge cultuur erodeerde.

Daar tegenover zijn echter redenen aan te voeren waarom het culturele leven in de lage landen wel een hoge vlucht genomen zou kunnen hebben. Zo mag de vaderlandse geschiedenis zich in enkele internationaal gerenommeerde culturele ‘sterren’ verheugen, zoals Rembrandt van Rijn, Vincent van Gogh en Piet Mondriaan. Daarnaast hebben negentiende-eeuwse burgerlijke initiatieven al de aanzet gegeven tot een ruim cultureel voorzieningenaanbod. Ten slotte kent Nederland een hoog scholingsniveau, dat veel van de ingezetenen voor cultuuruitingen ontvankelijk gemaakt zou hebben.

Het is dus niet op voorhand evident met welke verwachtingen een plaatsbepaling van het Nederlandse culturele leven in Europees perspectief tegemoet gezien kan worden. Zo'n internationaal perspectief is overigens lastig te verkrijgen.

Nationale gegevens lenen zich dikwijls slecht voor vergelijking, terwijl internationale projecten helaas niet onomstreden zijn. Steunend op meerdere pijlers kan men zich echter toch een West-Europees perspectief verschaffen. Vanuit dat perspectief worden hier in kort bestek het cultuuraanbod en de culturele belangstelling in Nederland vergeleken met die in andere West-Europese landen. Deze vergelijking is gebaseerd op het hoofdstuk *Vrije Tijd, Media en Cultuur* uit het *Sociaal en Cultureel Rapport 2000: Nederland in Europa* (Den Haag: SCP, 2000: 499-550), aangevuld met uitkomsten van een Europese peiling Eurobarometer uit het najaar van 2001.

Cultureel aanbod

Bij de beoordeling van het culturele voorzieningenniveau maakt het veel verschil of men dat aanbod relateert aan het inwonertal of aan de oppervlakte van een land. Naar inwonertal bevindt het Nederlandse culturele voorzieningenniveau zich achteraan in de middenmoot. Het aantal musea per miljoen inwoners blijft in Nederland met 47 wat achter bij het gemiddeld West-Europees niveau van 56. Bij kunstmusea ligt dat verschil scherper: vier kunstmusea per miljoen Nederlanders tegen negen per miljoen West-Europeanen. Helaas zijn voor theaters en concertgebouwen geen vergelijkbare cijfers beschikbaar.

Wanneer het aantal musea echter tegen de oppervlakte van een land wordt afgezet, ligt de museumdichtheid in Nederland met 18 musea per 1000 km² royaal boven het Europees gemiddelde van zes per 1000 km². Ook de kunstmusea zijn zo beschouwd in Nederland oververtegenwoordigd: 1,7 kunstmuseum per 1000 km² in Nederland tegen 1,1 in West Europa.

Het verschijnsel dat het voorzieningenniveau per hoofd van de bevolking relatief laag is, maar dat dit niveau naar oppervlakte gerekend juist aan de hoge kant is, doet zich ook voor bij cafés, restaurants, bibliotheken en filmdoeken. Het kleine en dichtbevolkte Nederland bereikt met een relatief bescheiden aantal voorzieningen per hoofd van de bevolking toch een relatief hoge geografische voorzieningendichtheid.

Culturele belangstelling

Over de culturele belangstelling van Europeanen is niet veel bekend. Gelukkig is onlangs de culturele belangstelling in de loop van de jaren negentig in acht landen op vergelijkbare wijze in kaart gebracht. Van vier vormen van cultuurdeelname is daardoor bekend welk deel van de bevolking in het jaar voorafgaande aan de peiling minstens één keer tot de deelnemers behoorde. Het bereik van theaters (27%) en klassieke concerten (16%) lag in Nederland op het West-Europees gemiddelde. Popconcerten hadden in Nederland een groter bereik (25% i.p.v. 18%), musea trokken een kleiner deel van de bevolking (31% i.p.v. 37%).

CULTURELE ACTIVITEITEN VAN WEST-EUROPEANEN

(% dat in de 12 maanden voorafgaand aan het interview genoemde activiteit ondernomen had)

	boek lezen in vrije tijd	klassiek concert	theater	historisch monument	binnenlands museum
Zweden	72	10	43	66	52
Denen	55	7	27	63	46
Britten	63	8	38	56	42
Nederlanders	53	9	33	46	32
Duitsers	40	9	30	44	30
Fransen	40	5	12	35	23
Spanjaarden	39	3	16	36	22
Portugezen	15	2	8	26	16

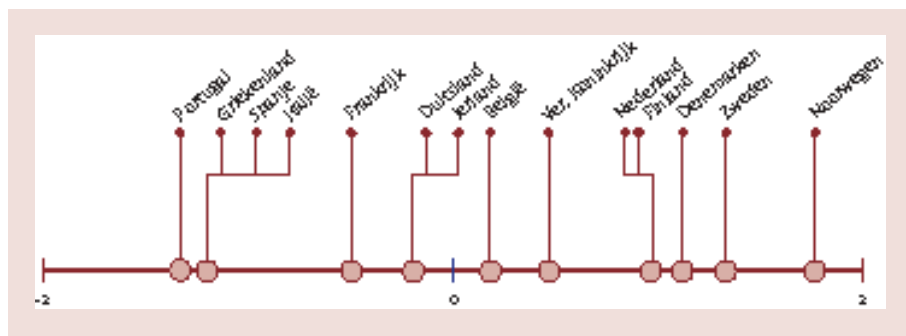
Bron: Eurobarometer 56.0, herfst 2001

In 2001 is een peiling verricht naar de culturele activiteiten van de ingezetenen van diverse Europese landen (zie tabel). Die cijfers lenen zich niet voor een trendmatige vergelijking met de eerder genoemde cijfers uit de jaren negentig, omdat niet dezelfde vragen werden gesteld. Bovendien zijn deze cijfers onder Europese

statistici niet onomstreden. Onder weglating van enkele ‘vreemd’ scorende landen rijst niettemin het beeld dat Nederlanders door de bank genomen een middenpositie innemen: cultureel belangstellender dan Zuid-Europeanen, maar met minder culturele belangstelling dan Noord-Europeanen.

Een Europees patroon?

Meer in het algemeen wijzen die cijfers op een geografische gradatie in de culturele belangstelling van Europeanen, waarbij de culturele interesse toeneemt naarmate men noordelijker woont. Dit patroon komt uit meer internationale vergelijkingen in de sfeer van cultuur en vrije tijd naar voren, reden om dat nader te bekijken. Daartoe zijn 13 aspecten van de vrijetijdsbesteding in 14 Europese landen nader geanalyseerd, met de ordening in onderstaande figuur als resultaat:

Die ordening naar vrijetijdskenmerken vertoont inderdaad een sterke geografische gradatie: van links naar rechts in de figuur ontvouwt zich een zuid-noord ordening. De vier Zuid-Europese landen Griekenland, Spanje, Italië en Portugal onderscheiden zich duidelijk en 'en bloc' van de overige Europese landen. Minder eenduidig, maar niettemin alleszins herkenbaar, vormen Noorwegen, Zweden, Denemarken, Nederland en Finland de andere en noordelijke pool van dit spectrum. Frankrijk, Duitsland, Ierland, België en het Verenigd Koninkrijk vormen het West-Europese midden. Binnen deze middengroep onderscheidt Frankrijk zich als betrekkelijk 'zuidelijk'.

De schifting is vooral teweeggebracht door het belang dat men aan de vrije tijd hecht, de tevredenheid met de vrijetijdsbesteding, de mate van museumbezoek, de omzet van cd's en de mate waarin men buitenlandse reizen maakt. Van links naar rechts in de figuur, oftewel van zuid naar noord in Europa, vindt men vrije tijd belangrijker, is men meer tevreden met de vrijetijdsbesteding, bezoekt men frequenter musea, koopt men meer cd's en maakt men vaker buitenlandse reizen. In minder onderscheidende mate leest en voetbalt men meer in noordelijker streken, en kijkt men meer tv en drinkt men meer alcohol in zuidelijker streken.

De positie van Nederland is de enige verstoring van dat geografische patroon. Naar de wijze van hun vrijetijdsbesteding bekleden Nederlanders geen West-Europese middenpositie, maar bevinden ze zich veeleer aan de Scandinavische pool van het spectrum.

‣ Meer dan molens ‣

Lucas Harms en Anja Steenbekkers

*‘Denkend aan Holland zie ik brede rivieren traag door oneindig laagland gaan
rijen ondenkbare ijle populieren als hoge pluimen aan den einder staan’*

H. Marsman¹

Een zeer herkenbaar beeld van het Hollandse landschap, althans voor Nederlanders. Buitenlandse toeristen vergapen zich vooral aan de molens, de klompen, de tulpen en de dijken, met Hans Brinker als quasi-held uit een Amerikaanse roman.² De traditionele landschappelijke iconen, die vooral de strijd van de Nederlanders tegen het water symboliseren, zijn vanaf eind negentiende, begin twintigste eeuw als toeristische handelswaar aan buitenlanders opgedrongen. Een rondgang over enkele promotionele sites³ leert dat dit archaïsche beeld van een folkloristisch Nederland ook nu nog de boventoon voert. Illustratief in dit verband zijn de uitkomsten van een imago-studie gehouden naar aanleiding van het EK voetbal 2000, toen Nederland als gastheer optrad: ruim 90% van de Europeanen associeerde Nederland met bloemen en windmolens.⁴

Maar hebben toeristen dan echt alleen maar oog voor het Nederland van de molens, de tulpen en de dijken? Nederland heeft immers veel meer te bieden dan dit traditionele polderlandschap. Zoals de vele historische, uit bakstenen vervaardigde stadsgezichten en dorpjes, het altijd en overal aanwezige water, en de wadden en duinen.

Of toeristen een meer genuanceerd beeld van Nederland hebben dan de nadruk op traditionele iconen doet vermoeden, hebben we onderzocht in een kleine veldstudie onder 18 uit het buitenland afkomstige vakantiegangers.⁵ De toeristen zijn onderschept in Madurodam, dat met zijn 338 gebouwen, 27 bruggen, 58 schepen en

een keur aan molens en kanaaltjes een mooie miniatuurdoorsnee van landschappelijk en stedelijk Nederland biedt.

Wie komt waarvandaan?

Wie komen er eigenlijk naar Nederland? Van de bijna 10 miljoen buitenlanders die Nederland jaarlijks bezoeken en minimaal één nacht blijven, is bijna tachtig procent afkomstig uit Europese landen. Onder de Europese bezoekers vormen de Duitsers de grootste groep, gevolgd door de Britten. Van de verre herkomstlanden bezochten in 2002 vooral veel Amerikanen ons land, op afstand gevolgd door de Aziaten. Juist deze laatste groep zal in de toekomst een steeds belangrijkere rol gaan spelen in het inkomend toerisme.⁶ Mogelijk zal zich hierdoor in de vraag naar toeristische activiteiten een verschuiving voordoen van de Amerikaanse nadruk op ‘vermaak’ naar de onder Aziaten populaire combinatie van ‘leren en doen’. Het educatieve element van toerisme (‘edutainment’) zal dus vermoedelijk aan belang winnen, hetgeen een herbezinning op onze landschappelijke iconen des te relevanter maakt.

Stad, baksteen en water

Uit het veldwerk in Madurodam blijkt dat vooral de buitenlanders die voor het eerst een bezoek aan Nederland brengen zeer te spreken zijn over de kleinschaligheid van de nederzettingen, de stedelijke architectuur en de ordentelijke inrichting van de gebouwde omgeving. Veelgenoemde elementen zijn de kerkjes, de kastelen, de historische gebouwen en de unieke stadsgezichten. De historische stedelijke architectuur, met zijn combinatie van baksteen en water, werd meermalen als meest beeldbepalende element genoemd. Buitenlanders zijn minder te spreken over de platheid en kaalheid van het landschap en het gepercipieerde gebrek aan bomen. De duinen, de bloemen en de afwisseling in seizoenen worden daarentegen juist weer als positief aangemerkt.⁷ Ook voor de infrastructuur niets dan lof: het Neder-

landse wegennet is voorzien van hoogwaardige fietspaden en brede trottoirs (met als minpunt de alomtegenwoordige hondenpoep!), en het openbaar vervoer ervaart men als snel en betrouwbaar.⁸ Opvallend is verder dat toeristen afkomstig uit Aziatische landen vaak een heel andere, ook voor onszelf verfrissende kijk op Nederland hebben. Een concreet voorbeeld hiervan is de interesse voor havens en industriële activiteiten op en rond Europoort. Eén van de toeristen suggereerde zelfs te weten hoe Nederland zijn economische positie aanzienlijk zou kunnen verbeteren: namelijk door de afstand tussen Schiphol en het Rijnmondgebied te verkleinen.

Opmerkelijk is tenslotte dat toeristen bij kort verblijf in Nederland meestal niet veel verder blijken te komen dan een bezoek aan Amsterdam en soms Den Haag en Scheveningen. Een reis naar de landelijke gebieden lijkt zelfs bij langdurig verblijf in Nederland eerder uitzondering dan regel. Onderzoek van TRN bevestigt dit beeld: 42% van de toeristen die Nederland bezoeken, doen Amsterdam aan; een bloementoonstelling (!) wordt daarentegen maar bezocht door 5% van alle toeristen.⁹ Voor de overgrote meerderheid van de toeristen blijkt het beeld van landschappelijk Nederland toch vooral te worden bepaald door een blik vanuit het landende vliegtuig en de rijdende trein.

Herbezinning op toeristische beelden?

De uitkomsten suggereren een herbezinning op de traditionele toeristische beelden van Nederland. Toeristen (lees: bezoekers van Madurodam) doen zich niet alleen tegoed aan de folkloristische iconen. Veeleer lijkt men geïnteresseerd in de urbane elementen (baksteen!), de karakteristieke infrastructuur (de fiets!) en de dominante rol van het water.

Betekent dit dat de beelden van molens, tulpen en dijken maar overboord moet worden gegooid? Toch niet, want deze mentale beelden van Nederland, of ze nu juist zijn of niet, oefenen een enorme aantrekkingskracht uit op toeristen van overal ter wereld. Ze fungeren als een 'lokmiddel' waarmee buitenlanders naar

Nederland worden gelooft. Nederland is hierin ook tamelijk uniek; weinig andere landen bezitten het voorrecht om overal ter wereld geassocieerd te worden met dergelijke, krachtige iconen.¹⁰ De strijd met het water heeft hierin een belangrijke rol gespeeld. Het clichébeeld van het land dat door mensenhanden aan de zee is ontruikt contrasteert met de landschappen in de rest van de wereld, die rechtstreeks door God zijn geschapen. Een goed voorbeeld hiervan zijn de grote nationale parken in de Verenigde Staten, zoals Yellow Stone en Grand Canyon, die symbool staan voor de 'echte', ongerepte natuur. Een modernisering van de op het Hollandse cultuurlandschap geënte beeldvorming zou wel eens contraproductief kunnen uitwerken. Het gevaar bestaat dat dit neerkomt op het slachten van de kip met de gouden eieren.

Beter is het als de beeldvorming wordt verbreed en aangevuld met andere, eveneens of zelfs meer authentieke en unieke karakteristieken. Gekoppeld aan meer aandacht voor 'edutainment' zou dit op termijn wel eens positief kunnen uitwerken voor het Nederlands landschap als toeristisch-recreatief 'product'. Niet alles is overigens even attractief voor toeristen. Zo werd een aantal jaren geleden bedacht om de unieke, lage ligging van Nederland te gebruiken voor promotionele doeleinden. Maar liefst eenderde van Nederland ligt immers onder zeeniveau. Echter, uit oriënterend onderzoek onder potentiële toeristen bleek dat dit eerder afschrikkend zou werken dan bevorderend: de angst om te verdrinken zou voor velen een reden zijn om het bezoek te annuleren.

Noten

- 1 Hendrik Marsman. *Herinnering aan Holland*. 1936.
- 2 Mary Elizabeth Mapes Dodge. *Hans Brinker or the Silver Skates*. 1865
- 3 Bijvoorbeeld: www.holland.com , www.hollandtrade.com , www.buza.nl.
- 4 H. Bos (2000). *The European Football Championship 2000 in the Netherlands*. Leidschendam: Toerisme Recreatie Nederland.
- 5 Herkomstlanden zijn zeer divers, uiteenlopend van Polen tot Ecuador, van Zuid-Korea tot Zuid-Afrika.
- 6 BH&C (2004). *Slapen in de hotellerie*. Zoetermeer: Bedrijfschap Horeca & Catering (te verschijnen).
- 7 De percepties van het Nederlandse landschap worden wel sterk beïnvloed en gekleurd door de eigen leefomgeving van de toeristen: men ziet wat men kent en herkent of wat aanzienlijk afwijkt van de eigen standaard. M. Hoff en M. Wolfensberger. 'The Netherlands: foreigners' impressions'. In: B. van Gorp, M. Hoff en H. Renes (eds.), *Dutch windows. Cultural geographical essays on The Netherlands*. Universiteit van Utrecht, Faculteit Ruimtelijke Wetenschappen, p. 95-104.
- 8 Hetgeen contrasteert met het Nederlandse oordeel hierover, zie ook: L. Harms (2003). *Mobiliteit*. In: T. Roes (red.). *De sociale staat van Nederland 2003* (p. 173 – 196). Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP-publicatie 2003/12).
- 9 TRN (1999). *Buitenlands toerisme naar ondernomen activiteiten tijdens verblijf in Nederland*. Leidschendam: Toerisme Recreatie Nederland (interne notitie).
- 10 H. Bos (2003). *Repositioning a traditional tourism destination; what are the possible instruments?* Leidschendam: Toerisme Recreatie Nederland.

Non-respons in Nederland: van zwart schaap naar witte raaf

Ineke Stoop en Michel Philippens¹

Nederland neemt bij internationale vergelijking van responscijfers in surveys al jaren de laagste plaats in. Survey-onderzoekers wijten dit aan niet-optimale veldwerkstrategieën. Anderen zoeken een verklaring in de houding van overheid en burgers tegenover surveys. Recent is echter gebleken dat een hoge respons in Nederland wel degelijk mogelijk is en dat de Nederlandse uitkomsten van een internationaal survey andere landen zelfs tot voorbeeld kunnen dienen.

De Heer (1999) presenteert resultaten van een studie naar responstrends in verschillende surveys, waar Nederland consequent bij de hekkensluiters hoort. Een probleem bij deze vergelijking zijn de uiteenlopende designs (bijvoorbeeld mondeling of schriftelijk), veldwerkstrategieën (in Nederland was in tegenstelling tot andere landen geen sprake van *refusal conversion*, het overhalen van weigeraars om toch mee te doen) en de organisatie van de surveys (in een aantal landen was deelname verplicht). In een overzicht van veldwerkpraktijken stelt De Heer (2000, p. 59): '[...] the obtained response rates for public and private organisations in The Netherlands seem to be the same in general. Both public and private organisations seem to be able to obtain higher response rates, and occasionally they do, but in general they do not use fieldwork strategies which are totally in accord with the described minimum standards. They could, but they don't. A single private organisation uses a well-defined contact strategy, but this is not common practice in The Netherlands.' De Leeuw en De Heer (2002, p. 51) concluderen dat Nederland vergeleken met vijftien Europese landen, op Denemarken na, het hoogste percentage niet-bereikten onder de potentiële respondenten heeft. Daarnaast is het percentage weigeraars extreem hoog.

De inrichting en de organisatie van het veldwerk in Nederland lijken dus niet bij te dragen aan een hoge respons. Vuijsje (1992, p. 56) heeft nog een andere verklaring en zoekt de oorzaak van de hoge non-respons in de Nederlandse verzorgingsstaat in de paradoxale houding tegenover surveys, zowel van opdrachtgevers als respondenten: ‘in een land met één van de meest “onderdaanvriendelijke” overheden die ooit heeft bestaan, ontwikkelt zich een breed maatschappelijk wantrouwen tegen diezelfde overheid. Dit wantrouwen, dat de statistische informatieverzameling ten behoeve van de beleidsvorming bemoeilijkt, wordt van overheidswege eerder gerespecteerd en gehonoreerd dan bestreden.’

Deze houding blijkt ook uit de reactie in het midden van de jaren negentig op een motief uit een Amerikaanse studie naar de determinanten van surveygedrag. De uitspraak ‘I think it is my civic duty as a citizen to agree to participate when asked in most surveys that come from a government organization’ leidde tot hilariteit onder de Nederlandse respondenten (Couper & De Leeuw, 2003, p. 170). Hox en De Leeuw (2002, p. 116) bestuderen culturele verschillen in het gedrag en de attitudes van interviewers en concluderen dat Nederlandse interviewers extreem laag scoren op de attitude-dimensie ‘overtuigingsoriëntatie’ en benedengemiddeld op de drie verschillende gedragsaspecten in hun model, namelijk het gebruik van sociale validatie argumenten, het gebruik van schaarsheid argumenten (nu kunt u uw stem laten horen) en voet-tussen-de-deur technieken.

Er lijkt hier sprake van een samenzwering tussen respondenten en interviewers, opdrachtgevers en veldwerkorganisaties om de respons op surveys laag te houden. Er waren en er zijn uitzonderingen. Nadat de respons op het Aanvullend Voorzieningengebruikonderzoek van het SCP in 1991 tot 43 procent was gezakt, werd alles in het werk gesteld om een hoge respons te realiseren. GfK PanelServices realiseerde in 1995 bijna 70%, en in 1999 ruim 65%. In Stoop (2004) wordt uiteengezet hoe dat lukte en wat de effecten waren van een hogere respons. Nog overtuigender zijn de

resultaten van het European Social Survey (ESS), een nieuw onderzoek naar waarden, meningen en gedrag dat in 2002/2003 is uitgevoerd in 22 Europese landen. Dit onderzoek werd uitgevoerd volgens strikte richtlijnen en volgens de hoogste maatstaven van nationaal en internationaal surveyonderzoek. Door de standaardisatie van de aanpak en door het voorschrijven van veldwerkprocedures kan bij het ESS de respons van de verschillende landen goed worden vergeleken. Hier blijkt dat Nederland helemaal geen gek figuur slaat, en dat GfK, ook hier verantwoordelijk voor de uitvoering van het veldwerk, erin is geslaagd om een initieel weinig coöperatieve houding van de respondenten om te zetten in een alleszins aanvaardbaar responspercentage (Philippens and Billiet, 2003).

In het European Social Survey werd gestreefd naar een respons van 70%. Voor sommige landen was dat niet bijzonder hoog. Voor Zwitserland, waar telefonische enquêtering face-to-face onderzoek heeft vervangen en responscijfers normaal rond de 30% liggen, leek het streefpercentage bij voorbaat al onmogelijk en voor Nederland was het een uitdaging. Van de 19 landen waarvan de volledige data in december 2003 beschikbaar waren, bleken uiteindelijk vijf landen 70% of hoger te scoren, zeven landen tussen de 60% en 70% en zeven landen onder de 60% (zie tabel 1). Interessant in deze tabel zijn vooral de verschillen binnen regio's. Scandinavië scoort in het algemeen hoog, maar binnen de groep West-Europese landen varieert de respons van 67,9% in Nederland tot 33,5% in Zwitserland, binnen de Zuid-Europese landen van 80% in Griekenland tot 43,7% in Italië en binnen de kandidaat EU-landen van 73,2% in Polen tot 43,3% in Tsjechië.

Deze verschillen tussen landen met een vergelijkbaar type verzorgingsstaat suggereren dat cultuur niet de enige verklarende factor is, en dat het de moeite waard is na te gaan hoe het veldwerk in de verschillende landen precies is uitgevoerd. Dat is mogelijk met behulp van de gedetailleerde contactformulieren die de

interviewers gedurende het veldwerk moesten bijhouden (Stoop et al., 2003). Uit deze gegevens blijkt dat het percentage niet-bereikten (de noncontact rate) in de meeste landen, waaronder Nederland, onder de toegestane 3% lag. In 11 landen werd echter met meer dan 3% van de beoogde respondenten nooit contact gelegd, met als uitschieters Hongarije (6,8%), Duitsland (8,3%), Ierland (9,5%) en Spanje (11%). In Hongarije was dat niet zo erg, omdat men vrijwel op de 70% respons zat, maar in Duitsland en Spanje had de respons naar het zich laat aanzien veel hoger kunnen uitkomen als wel iedereen bereikt was.

TABEL 1 RESPONS EUROPEAN SOCIAL SURVEY 2002/2003¹

Scandinavië	respons	Zuid-Europa	respons
Finland*	73,2	Griekenland*	80,0
Zweden	69,5	Portugal*	68,8
Denemarken*	67,6	Spanje*	53,2
Norwegen	65,0	Italië	43,7
West-Europa	respons	kandidaat EU-landen	respons
Nederland*	67,9	Polen*	73,2
Ierland*	64,5	Slovenië*	72,1
Duitsland	57,1	Hongarije*	69,9
Verenigd Koninkrijk*	55,5	Tsjechië	43,3
Luxemburg	43,9	Overig	respons
Zwitserland*	33,5	Israel*	71,0

¹ In december 2003 waren de gegevens van 19 landen beschikbaar. Philippens en Billiet hebben een subset van 12 landen geanalyseerd, waarvan de data in een vroeg stadium beschikbaar waren en de contactgegevens volledig waren geregistreerd. Deze landen zijn aangegeven met een *.

Bron: Norwegian Social Science Data Services (NSD) European Social Survey Data, Fieldwork Summary and deviations http://ess.nsd.uib.no/2003_Fworkssummary.jsp

Wat Nederland volgens Philippens en Billiet (2003) bijzonder maakte, was het aantal respondenten dat na een eerste afwijzing uiteindelijk toch werd overgehaald om mee te doen. Van alle weigeraars werd in Nederland 88% herbenaderd, en bijna 40% van hen deed alsnog mee. Hier treden grote verschillen met de andere landen op. In Ierland en Hongarije werden weigeraars niet opnieuw opgezocht, mogelijk omdat de respons toch al hoog genoeg was. In het Verenigd Koninkrijk ging men terug naar 75% van de weigeraars en werd 14% overgehaald, in Spanje naar 34% met een kans op succes van 12%. In de meeste landen leverde refusal conversion niet zoveel op, ofwel omdat men er wegens hoge initiële respons niet aan begon, ofwel omdat men niet veel respondenten herbezocht, ofwel omdat de meeste weigeraars bleven weigeren. In Nederland bracht deze strategie de respons echter van 52% naar 68%. De auteurs schrijven dit succes in Nederland toe aan het veelvoud van maatregelen en beloningen, zoals de uitgebreide instructie en training van de interviewers, een extra brief naar de respondenten gedurende het veldwerk en kleine cadeautjes. Ook in andere landen zijn instructies gegeven en aanschrijfbrieven verstuurd, maar vooral in latere fasen van het onderzoek was de Nederlandse aanpak extra intensief.

Met de nu beschikbare gegevens over veldwerk en non-respons is het mogelijk om diepgaand uit te zoeken hoe verschillen in respons tussen Europese landen kunnen worden verklaard en hoe in de toekomst het veldwerk van de ESS (en andere surveys) kan worden verbeterd en een hogere respons kan worden behaald. Op dit moment is al duidelijk dat een hoge respons in Nederland misschien niet eenvoudig is te bereiken, maar – in tegenstelling tot wat eerder werd aangenomen – wel dege-lijk tot de mogelijkheden behoort. In plaats van een treurige positie als het survey-sufferdje van Europa in te nemen, mag Nederland zich nu verheugen in de interesse van andere ESS-landen voor een veldwerkstrategie die gekenmerkt wordt door de weigering zich neer te leggen bij een lage respons.

Literatuur

- Couper, Mick P., and Edith D. de Leeuw (2003). 'Nonresponse in Cross-Cultural and Cross-National Surveys' in: Janet A. Harkness, Fons J.R. van de Vijver and Peter Ph. Mohler (eds.) *Cross-Cultural Survey Methods*. New York: Wiley, pp. 157-177.
- De Heer, Wim (1999). International Response Trends, Results of an International Survey. *Journal of Official Statistics*, Vol. 15, No. 2, pp. 129-142 .
- De Heer, Wim (2000). 'Survey Practices in European Countries', in: Siobhán Carey (ed.) *Measuring Adult Literacy. The International Adult Literacy Survey (IALS) in the European context*. London: Office for National Statistics, pp. 43-64.
- De Leeuw, Edith, and Wim de Heer (2002). 'Trends in Household Survey Nonresponse: A Longitudinal and International Comparison', in: Robert M. Groves, Don A. Dillman, John L. Eltinge and Roderick J.A. Little (eds.) *Survey Nonresponse*. New York: Wiley, pp. 41-54.
- Hox, Joop, and Edith de Leeuw (2002). 'The Influence of Interviewers' Attitude and Behavior on Household Survey Nonresponse: An International Comparison', in: Robert M. Groves, Don A. Dillman, John L. Eltinge and Roderick J.A. Little (eds.) *Survey Nonresponse*. New York: Wiley, pp. 103-120.
- Philippens, Michel, and Jaak Billiet (2003). Nonresponse and fieldwork efforts in the ESS. Results from the analysis of call record data. ESS-document: Work package 7: Data-based quality assessment in the ESS.
- Stoop, Ineke A.L. (2004). Surveying Nonrespondents. *Field Methods* (to be published).
- Stoop, Ineke, Silke Devacht, Jaak Billiet, Geert Loosveldt and Michiel Philippens (2003). *The development of a uniform contact description form in the ESS*. Paper presented at the 14th International Workshop on Household Survey Nonresponse, Leuven, September 2003.
- Vuijsje, Herman (1992). *Mens erger je niet: privacy en wetenschappelijk onderzoek*. Zoetermeer: Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen.

Noten

- 1 Michel Philippens is werkzaam bij de Katholieke Universiteit Leuven. Beide auteurs zijn lid van het Central Coordinating Team van het European Social Survey (www.europeansocialsurvey.org).

‣ Een permissieve samenleving? ‣

Paul Dekker

Nederland geldt in Europa, en niet in de laatste plaats in Nederland zelf als een permissief land. Er mag veel en daarbij wordt ook nog veel gedoogd: wat ‘untersagt’ is, wordt er lang niet altijd ‘unterbunden’. De verwachting lijkt gerechtvaardigd dat de publieke opinie in ons land in vergelijking met omringende landen normoverschrijdingen milder beoordeelt en ze massaler ziet gebeuren (waarbij de term normoverschrijdingen zowel wetsovertredingen betreft als – in ieder geval vroeger en elders door grote groepen – moreel verwerpelijk geacht gedrag). Deze verwachting is echter te nuanceren. Er zijn enkele redenen om ons niet te beperken tot een momentopname van het verschil in een gemiddelde permissiviteit tussen Nederland en de rest van Europa:

‣ De laatste tijd hoort men vaker dat we ‘doorgeschoten’ zijn, dat regels strenger gehandhaafd moeten worden en herstel van normen geboden is. Het lijkt waarschijnlijk dat Nederland in de afgelopen jaren minder is gaan afwijken en nu misschien niet meer afwijkt van andere landen.

‣ De veronderstelde permissiviteit wordt vaak gestaafd met enkele opvallende voorbeelden en een globale historische verwijzing naar tolerantie en vrijheidszin. Het gevaar van te gemakkelijke generalisaties is aanzienlijk. Misschien is de grotere permissiviteit wel veel selectiever dan gedacht.

‣ Onze afwijking van ‘het buitenland’ zou vooral wel eens een afwijking kunnen zijn van een buurland of enkele grotere buurlanden. Hun Nederlandbeeld maakt diepe indruk op ons, maar misschien wijken we van andere landen wel niet of anders af.

Deze nuanceringen vragen om een brede vergelijking. In tabel 1 is voor zover mogelijk drie jaren vermeld welk aandeel van de bevolking tien gedragingen sterk

afwijst en (alleen voor het laatste jaar beschikbaar) massaal waarneemt bij landenoten. Nederland wordt vergeleken met zes nabije landen: Groot-Brittannië, Zweden, Denemarken, Duitsland (vanwege vergelijkbaarheid in de tijd alleen het westen), België en Frankrijk. Dat levert alles bij elkaar een goedgevulde tabel op.

De gedragingen staan in volgorde van afnemende afwijzing in Nederland in 1999, van rijden onder invloed tot euthanasie. De volgordes in andere landen komen daarmee aardig overeen.

Nederlanders zijn minder dan elders afwijzend bij drugsgebruik en bij euthanasie. In twee van de drie jaar zijn ze ook bij zwartrijden het meest permissief. Bij abortus zijn de Scandinaviërs dat. In andere gevallen neemt Nederland een middenpositie in of is het zelfs opvallend afwijzend (bij de socialezekerheidsfraude).

TABEL 1 AFWIJZING^A EN PERCEPTIE^B VAN NORMOVERSCHRIJDEND GEDRAG, 1981-1999
bevolking van 18 jaar en ouder (in %)

		NL ^c	GB	SE	DK	DE(W)	BE	FR
Rijden onder de invloed van alcohol								
Afwijzing	1990	91	94	96	95	80	77	80
	1999	89	90	93	97	87	83	77
Perceptie	1999	(10)	42	13	21	37	35	50
Sociale uitkeringen aanvragen waar je geen recht op hebt								
Afwijzing	1981	89	84	90	94	78	77	53
	1990	85	80	84	88	73	63	48
	1999	87	77	72	92	75	66	48
Perceptie	1999	(7)	61	33	31	50	33	38
Afval weggooien in het openbaar								
Afwijzing	1990	77	78	65	88	78	80	84
	1999	81	60	57	89	64	88	85
Perceptie	1999	(31)	76	58	44	58	38	46

		NL ^a	GB	SE	DK	DE(W)	BE	FR	
Getrouwde mensen die een verhouding met een ander hebben									
Afwijzing	1981	63	63	66	69	63	63	35	
	1990	58	63	73	73	56	61	41	
	1999	60	67	66	75	54	69	45	
Belasting ontduiken als de kans zich voordoet									
Afwijzing	1981	52	65	82	72	64	53	57	
	1990	54	66	67	68	56	41	57	
	1999	58	68	68	75	64	48	58	
Perceptie	1999	(48)	64	52	50	66	68	40	
Proberen gratis mee te rijden in het openbaar vervoer									
Afwijzing	1981	64	74	86	88	72	74	69	
	1990	70	74	78	81	66	68	65	
	1999	57	59	.	80	66	70	63	
Druggebruik, het gebruik van marihuana of hasjiesj									
Afwijzing	1981	79	84	94	84	91	88	84	
	1990	75	83	95	76	88	90	87	
	1999	54	56	81	67	74	85	75	
Perceptie	1999	(9)	63	12	26	24	23	31	
Wisselende seksuele contacten hebben									
Afwijzing	1999	49	47	36	55	50	63	43	
	Perceptie	1999	(15)	68	45	41	33	28	33
Abortus	Afwijzing	1981	38	38	20	25	41	46	29
		1990	21	25	19	.	28	29	22
		1999	21	30	7	15	39	36	18
Euthanasie	Afwijzing	1981	27	36	38	22	40	51	33
		1990	18	29	29	26	40	26	26
		1999	11	26	16	16	38	17	16

^a Afwijzing = plaatsing 1-2 op een schaal van 1 ('nooit gerechtvaardigd') tot 10 ('altijd gerechtvaardigd').

^b Perceptie = mening dat van de landgenoten 'bijna allen' of 'velen' (i.p.v. 'sommigen' en 'bijna niemand') het doen. Nederland is onvergelijkbaar omdat i.p.v. 'velen' als antwoord 'meesten' werd aangeboden. Enige onderschatting is er wellicht ook in Zweden en Denemarken waar 'nogal wat' ('en hel del'/'nogle') i.p.v. 'sommigen' werd aangeboden.

Bron: EVS 1981, 1990 en 1999/2000 (Loek Halman c.s.: www.europeanvalues.nl); gewogen resultaten.

Van een grotere permissiviteit over de hele linie is geen sprake in Nederland, nu niet en in het begin van de jaren tachtig niet, en ook niet in relatie tot afzonderlijke andere landen. Zelfs met een globale inperking als ‘permissief in de moraal, maar niet waar het collectieve voorzieningen betreft’ redden we ons zelfbeeld niet. Naast een beperkte verharding bij belastingfraude, treedt in Nederland liberalisering op bij drugs, abortus en euthanasie, maar zeker bij de laatste twee is dat ook de trend in andere landen.

Bij de perceptie wijkt Nederland sterker af dan bij de afwijzing van gedragingen, maar zoals aangegeven zou dat wel eens vooral het gevolg kunnen zijn van een afwijkende antwoordmogelijkheid. De Britten nemen over de hele linie veel normoverschrijding bij hun landgenoten waar. Het is niet zo dat er per gedraging een relatie tussen de landenvolgorde in afwijzing en perceptie. Wel is het zo dat als er op individueel niveau een samenhang is tussen afwijzing en perceptie, deze negatief is: wie streng afkeurt ziet minder vaak massale normoverschrijding. Zo ziet van de 58% van de Nederlandse bevolking die belastingfraude sterk afkeurt 36% massale fraude, terwijl van de 42% die minder streng afkeurt 64% massale belastingfraude waarneemt. Maar bij de sociale zekerheid is er geen verschil: zowel van de strenge afkeurders als van de anderen ziet 7% massaal misbruik. Dat zou er wel eens mee te maken kunnen hebben dat frauderende belastingbetalers de eigen onzorgvuldigheden beter legitimeren dan frauderende ontvangers van sociale uitkeringen, maar dat is niet het onderwerp van dit hoofdstuk.

Hier is de conclusie van belang dat de afwijzingscijfers in tabel 1 slechts weinig steun geven aan het idee van Nederland als permissieve samenleving.

Opgemerkt moet worden dat ander enquêtemateriaal wel een grotere steun voor ‘het gedogen’ in ons land laat zien. In de eerste European Social Survey 2002/3 krijgt de opvatting ‘De wet moet worden nageleefd ongeacht de omstandigheden’ in Nederland minder steun (56%) dan in andere landen (VK 76%, SE 73%, DK 72% en

DE 71%). In de lijn met de gegevens van tabel 1 strekt dat gedogen zich in ons land echter niet en waarschijnlijk in steeds mindere mate uit tot acceptatie van misbruik van collectieve middelen. 'Iemand geeft niet al zijn inkomen op om zo minder belasting te hoeven betalen' krijgt volgens data van het International Social Survey Program in Nederland in 1991 van 14% het label 'absoluut verkeerd' opgeplakt, van 24% in 1998 en van 27% in 2002. 'Iemand geeft de overheid onjuiste informatie over zichzelf om een uitkering te krijgen waar hij geen recht op heeft' wordt aldus veroordeeld door respectievelijk 61, 68 en 71%.

Resteren euthanasie en softdrugs als onderwerpen waarop Nederland permissiever is. Gezien de veranderingen in de publieke opinie elders ten aanzien van het eerste onderwerp en het voornemen in Nederland om bij het tweede onderwerp vaker te 'unterbinden' wat al 'untersagt' is, zouden zelfs deze verschillen wel eens snel kunnen verdwijnen. Misschien moeten we maar gidsland worden met een streng uitkeringsklimaat.

❧ **Spiegelkje, spiegelkje buiten het land** ❧

Wat is er leuk aan Nederland?...

Kees M. Paling

Uit de rapporten van het SCP blijkt steevast dat de Nederlanders in vergelijking met andere Europeanen een tamelijk tevreden volkje zijn. Ze zijn bovendien vaak ook zeer ingenomen met zichzelf. Gelukkig zijn er altijd nog de buitenlanders die ons een spiegel voorhouden. Door de jaren heen hebben zij regelmatig hun ervaringen met de Nederlanders op papier gezet. Onder hen buitenlandse hoogleraren, diplomaten, schrijvers en correspondenten die enige tijd in Nederland werkten of immigranten die zich in ons land vestigden maar zich bleven verbazen over Nederlandse gewoonten en gebruiken.

Zo ergerde de Amerikaanse professor Derek Phillips zich medio jaren tachtig vooral aan de Nederlandse gewoonte om in zweterige kleedkamers van sportvoorzieningen zo dicht mogelijk tegen elkaar aan te kruipen ('gezellig') in plaats van een beleefde en hygiënische afstand in acht te nemen. Uit diezelfde tijd stamt een verhandeling van de uit het toenmalige Tsjechoslowakije afkomstige socioloog Vladimir Bína, waarin hij gewag maakt van zijn plaatsvervangende schaamte wanneer hij op televisie getuige is van de verregaande Nederlandse neiging tot tutoyeren: een jonge quizmaster die zijn bejaarde gasten aanspreekt met je en jij, Miep en Jaap. Maar het opmerkelijkst vindt men doorgaans de veronderstelde Nederlandse tolerantie, de neiging om alles beter te weten, het opgeheven vingertje en de afkeer van excellerende landgenoten ('zij die boven het maaiveld uitkomen').

Om te zien of die impressies nog steeds hetzelfde of inmiddels gewijzigd zijn, werd een zeer bescheiden enquête uitgevoerd. De doelgroep bestond uit de leden van de Buitenlandse Pers Vereniging (BPV), waarvan verondersteld mag worden dat

zij een uitgesproken mening hebben over Nederland en de Nederlanders. Van de 112 leden werden er 42 benaderd met enkele korte vragen over de meest en de minst prettige eigenschap van de Nederlanders, alsmede het meest hardnekkige misverstand dat bij buitenlanders over Nederland bestaat.

Van de 42 benaderde correspondenten reageerden er tien; soms beknopt, soms uitgebreid, maar in ieder geval enthousiast en betrokken. Dat de non-respons op driekwart lag, zullen we maar wijten aan belangrijke ontwikkelingen in Nederland waarvan in de buitenlandse media verslag moest worden gedaan.

Allereerst het goede nieuws. Nederlanders worden gewaardeerd om hun informele omgangsvormen en voor hun praktische en zakelijke manier van werken. Zelfs wanneer een journalist erop uit blijkt om een minder leuk stukje te schrijven krijgt hij alle medewerking van de organisatie waarover het gaat. ('U wilt ons bedrijf door het slijk halen? Prima, we zullen u alle informatie geven die u wenst'.)

Er is ook een correspondent die hoog opgeeft van de Nederlandse gewoonte om bijeenkomsten vooral 'gezellig' te maken. En dat is opmerkelijk, want in verschillende bijdragen wordt geklaagd over de verschrikkingen die men te verduren heeft bij een traditioneel Nederlands verjaardagsfeest (helaas wordt nauwelijks toegelicht waaruit de verschrikkingen precies bestaan, maar het lijkt vooral te maken te hebben met de saaiheid.)

Soms klinkt in een bijdrage ook een zeker verlangen door. Bijvoorbeeld van de correspondent die waardering heeft voor het 'koffie-ritueel', maar het tegelijkertijd betreurt dat Nederlanders nooit een buitenlander uitnodigen voor het diner.

Minder goed nieuws, maar zeker niet verrassend, is dat buitenlandse correspondenten zich ergeren aan de hondenpoep op straat, het wildplassen, het gebrek aan fatsoen in het verkeer, het gebrek aan omgangsvormen in het algemeen, de prijzen in de horeca, het praten zonder argumenten, het opgeheven vingertje, te snel

en te saai eten en vooral het onder het eten praten over zaken die tijdens het eten niet prettig zijn om te horen. En niet in de laatste plaats: het gebrek aan spontaneïteit en fantasie. Men vindt ons ronduit saai, voorspelbaar, risicomijdend en soms moralistisch.

Tot slot de vraag naar het meest voorkomende misverstand bij buitenlanders over Nederland. Zelf geven wij nogal hoog op van onze tolerantie en dat is door veel zendingsdrang kennelijk ook in het buitenland blijven hangen. Maar van die bijna spreekwoordelijke tolerantie blijft weinig over wanneer buitenlanders enige tijd in ons land doorbrengen.

Zoals de Zuidafrikaan Russel Bark in 2001 constateerde, blijkt de beroemde Nederlandse tolerantie vooral gebaseerd op clichés en praten we weinig verdraagzaam over onze eigen Surinamers en Marokkanen.

Buitenlanders en vreemdelingen, zo stelt een correspondent, worden geaccepteerd zolang ze niet opvallen. Maar ze horen er nooit bij. Opmerkelijk is ook dat met name de Duitse correspondenten nog altijd een vorm van discriminatie ervaren bij hun rondgang door Nederland.

Nederlanders zijn volgens menige bijdrage allesbehalve tolerant en ook niet liberaal. We zijn eerder conservatief en traditioneel. Daarbij weten we het ook nog eens allemaal beter en vinden we dat we heel het buitenland moeten wijzen op hun fouten – het opgeheven vingertje.

Opmerkelijk is ook dat in ten minste twee bijdragen als misverstand wordt gewezen op het idee dat Nederlandse vrouwen geëmancipeerd zijn. Te meer daar het hier gaat om twee vrouwelijke correspondenten die echt wel weten waarover ze het hebben.

Er valt, kortom, nog een heleboel te schaven aan het zelfbeeld van de Nederlanders, evenals aan de presentatie van onszelf in het buitenland. Een motto in Den Haag mag dan weliswaar zijn: ‘Nederland is klein. Denk groot,’ maar dat moet niet doorslaan in: ‘Fantaseer jezelf groots.’

En dat geldt eens te meer voor onze neiging om ons wat al te nadrukkelijk op de voorgrond te dringen met onze standpunten over goed en kwaad. Tekenend is wat dat betreft de observatie van de chef protocol van het ministerie van Buitenlandse Zaken dat *Nederlanders vaak een overdreven stevige handdruk geven en daarmee niet iedereen een genoeg doen...*

Literatuur

Derek Phillips, *De naakte Nederlander; kritische overpeinzingen* (1985). Amsterdam: Bert Bakker.

Vladimir Bina, 'De charme van Nederland' (1986), in: Arendo Joustra (red.) *Vreemde ogen; buitenlanders over de Nederlandse identiteit* (1993). Amsterdam: Prometheus.

Russel Bark wordt geciteerd in Titia Ketelaar, 'Don't kill me doctor; stereotypes about the Dutch', in: *The Netherlands; a practical guide for the foreigners and a mirror for the Dutch* (2001). Amsterdam/Rotterdam: Prometheus/NRC-Handelsblad.

Henrik de Groot, *Protocol; vormgeven van bijeenkomsten* (2001). Amsterdam: L.J. Veen.

❧ Tussen tucht en toegeeflijkheid ❧

Mariëlle Cloin en Charlotte Wennekers

Het kint dat harde tucht en drouve slagen vreest
Krijcht dofheyt aen het breyn, en domheyt in de geest
Jacob Cats

Al in de Gouden Eeuw kreeg de opvoeding van het Nederlandse kind rijkelijk aandacht. Tucht als opvoedingsprincipe was voor ‘vadertje’ Cats vanzelfsprekend. Ging het er ook echt zo hard aan toe in de Gouden Eeuw, of hoopte Cats de ouders van de noodzaak van tucht te overtuigen? Op veel schilderijen van Jan Steen staan kinderen juist afgebeeld als ‘reltrappertjes’ met een breed repertoire aan kattenkwaad. Gerard Ter Borch toont een vredig tafereel van een moeder die het haar van haar dochter ontluipt, een boodschap van huiselijke deugd en morele zuiverheid. Buitenlandse bezoekers waren verbaasd over de aanpak van Nederlandse ouders. Naar hun idee werd er te veel ‘gekust en geknuffeld’, waren ouders veel te toegeeflijk voor hun kinderen, en het schokte nog meer het dat ‘ze niet bang waren ze te verwennen’ (Schama 1988: 485).

Ook in deze tijd houdt de opvoeding van Nederlandse kinderen de gemoederen bezig. In de *Rapportage Jeugd 2002* (Zeijl et al. 2003) van het SCP geeft de meerderheid van de Nederlandse jongeren zelf aan dat het goed met hen gaat. De relaties met ouders en leeftijdgenoten zijn over het algemeen goed en ook met de schoolprestaties is het merendeel tevreden.

Nog steeds heerst in het buitenland echter een ander beeld van de Nederlandse jeugd. In *The Undutchables* (White en Boucke 1999) worden Nederlanders neergezet als een volk dat bijzonder veel waarde hecht aan een vrije opvoeding. Zelfontplooiing en individuele vrijheid van de kinderen staan als waarden hoog in het vaandel. Voor

gehoorzaamheid en goede manieren bestaat veel minder aandacht. Gevolg hiervan, althans volgens de auteurs van *The Undutchables*, zijn onuitstaanbare kinderen die met name in het openbare leven voor een hoop overlast zorgen. ‘De gulden regel is: laat ze hun gang gaan. Vrij om wat ze maar willen te ontdekken en te ondergaan. Vrij om creatief te zijn (verniezuchtig), zonder rekening te houden met anderen zolang die niet in levensgevaar komen. Ze moeten leren zelfstandig en opstandig te zijn en wel zo snel mogelijk.’ (White en Boucke 1999: 60). Meer de kinderen van Jan Steen dan van Gerard Ter Borch dus.

Hoog tijd dus om eens na te gaan of het beeld van Nederland als land van de vrije opvoeding (en de ‘reltrappertjes’) klopt. Zijn de ideeën van Nederlanders over opvoeding inderdaad zo anders dan die van andere Europeanen? Op basis van materiaal uit de European Values Study (EVS) proberen we deze vraag te beantwoorden. In tabel 1 staat weergegeven wat mensen uit verschillende Europese landen als belangrijke eigenschap noemen om kinderen thuis aan te leren. De respondenten mochten maximaal vijf eigenschappen noemen.

Uit deze tabel blijkt dat het buitenlandse beeld deels bevestiging vindt in onze eigen overtuigingen. Nederland scoort vrij hoog op zaken als verantwoordelijkheidsgevoel, tolerantie en respect, onafhankelijkheid en verbeeldingskracht. Op de meer deugdzame waarden als gehoorzaamheid, onzelfzuchtigheid en hard werken scoort Nederland relatief laag. Opvallend is dat dit met name ook voor spaarzaamheid geldt, terwijl juist zuinigheid vaak met Nederlanders geassocieerd wordt. Op goede manieren en doorzettingsvermogen scoort Nederland gemiddeld.

TABEL 1 AANDEEL RESPONDENTEN DAT EIGENSCHAP BELANGRIJK NOEMT OM KINDEREN THUIS AAN TE LEREN (1999, in procenten)^a

	Italië (n= 1991)	Zweden (n=1014)	Ver. Koninkrijk (n=988)	België (n=1906)	Nederland (n=1001)
goede manieren	75	70	92	78	81
gehoorzaamheid	28	13	49	43	26
onzelfzuchtigheid	41	33	60	30	28
spaarzaamheid	35	31	33	43	22
hard werken	36	4	39	38	15
verantwoordelijkheidsgevoel	82	87	56	80	87
tolerantie en respect	91	93	84	83	91
verbeeldingskracht	13	40	38	23	32
doorzettingsvermogen	34	29	41	44	35
onafhankelijkheid	41	69	53	41	53

^a Percentages tellen op tot meer dan 100 omdat respondenten tot maximaal vijf eigenschappen mochten noemen.

Bron: EVS 1999/2000 (Halman 2001)

Op het eerste gezicht neigen Nederlanders dus inderdaad overwegend naar eigenschappen die passen in het idee van een vrije opvoeding. Kijken we naar de scores per land, dan ontstaat een meer genuanceerd beeld. Zo hecht men in Zweden veel meer waarde aan onafhankelijkheid dan in Nederland. Ook verbeeldingskracht wordt zowel in Zweden als in het Verenigd Koninkrijk beduidend vaker genoemd als belangrijke eigenschap dan in Nederland. Omgekeerd scoort Zweden duidelijk veel lager op hard werken en wel tweemaal zo laag op gehoorzaamheid als Nederland. Opvallend is dat Nederland vergeleken met de andere landen hoog scoort op goede manieren, en juist laag op andere deugdzaam eigenschappen als onzelfzuchtigheid, spaarzaamheid en hard werken. Resumerend blijkt dat Nederlanders niet

opvallend vaak eigenschappen noemen die samengaan met een vrije opvoeding, maar dat ze eigenschappen die geassocieerd kunnen worden met deugdzaamheid wel weinig noemen.

Vergelijking van de scores op dezelfde vraag met de scores van ongeveer tien jaar geleden (eveneens op basis van de EVS) levert weinig schokkende resultaten op. Wat wel opvalt, is dat in de toch al meer liberale landen Nederland en Zweden tussen 1990 en 1999 de waarde die gehecht wordt aan gehoorzaamheid nog verder is afgenomen. In België en het Verenigd Koninkrijk is men in die periode hieraan juist meer belang gaan hechten. Ondanks deze verschuiving blijft het algemene beeld overeind. Nederland scoort relatief laag op deugdzaam waarden (met uitzondering van goede manieren) en neigt wat meer naar eigenschappen die passen bij het idee van een vrije opvoeding. We kunnen echter niet stellen dat Nederland hiermee een uitschieter vormt binnen Europa. Deze positie is voorbehouden aan Zweden. Uitspraken zoals in de *The Undutchables* lijken op basis van het voorafgaande in ieder geval eerder te gelden Zweedse dan voor Nederlandse kinderen.

De vraag is natuurlijk in hoeverre ideeën over opvoeding in werkelijkheid ook verwezenlijkt worden. In theorie vinden Nederlanders het misschien belangrijk dat kinderen goede manieren leren, maar komt daar in de praktijk weinig van terecht. Een bezoekje aan de Ikea op een drukke zaterdagmiddag doet ons vermoeden dat dit weleens het geval zou kunnen zijn. Wat dat betreft kunnen wij de auteurs van *The Undutchables* niet volledig ongelijk geven. Maar zou het er in een Engelse, Italiaanse of Belgische Ikea echt anders aan toegaan? Misschien zijn drukke en vervelende kinderen wel van alle tijden en plaatsen. Met de European Values Study kunnen we daar jammer genoeg niets definitiefs over zeggen. We weten nu wel dat Nederlanders een min of meer eigen patroon van opvoedingsopvattingen hebben, maar dat geldt net zo goed voor ieder van onze buurlanden. Uitzonderlijk vrij, laat staan ‘bijzonder zelfstandig en opstandig’, is niet het adagium, maar van ‘harde tucht en drouve slagen’ is toch ook geen sprake.

Literatuur

- Halman, L. (2001). *The European Values Study: A Third Wave. Source book of the 1999/2000 European Values Study Surveys*. Tilburg: EVS, WORC, Tilburg University.
- Roberts, B. (1998). *Through the keyhole. Dutch child-rearing practices in the 17th and 18th century. Three urban elite families*. Hilversum: Verloren.
- Schama, S (1988). *Overvloed en onbehagen: de Nederlandse cultuur in de Gouden Eeuw*. Amsterdam: Contact.
- White, C. en L. Boucke (1999). *The Undutchables. Leven in Holland*. Amsterdam: De Arbeiderspers.
- Zeijl, E. (red.) (2003). *Rapportage Jeugd 2002*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

‡ Van je familie moet je het hebben ‡

Mirjam de Klerk en Alice de Boer

In Nederland wonen, in vergelijking met andere westerse landen, relatief veel oude mensen in tehuizen. Dit komt voor een belangrijk deel door de woningnood na de Tweede Wereldoorlog. Door het bouwen van verzorgingshuizen verlieten vele ouderen hun woningen zodat jonge gezinnen daar in konden trekken. Doordat relatief veel ouderen in een tehuis wonen, ontstaat gemakkelijk het idee dat Nederlanders niet voor hun bejaarde ouders willen zorgen. Dit beeld blijkt echter niet terecht.

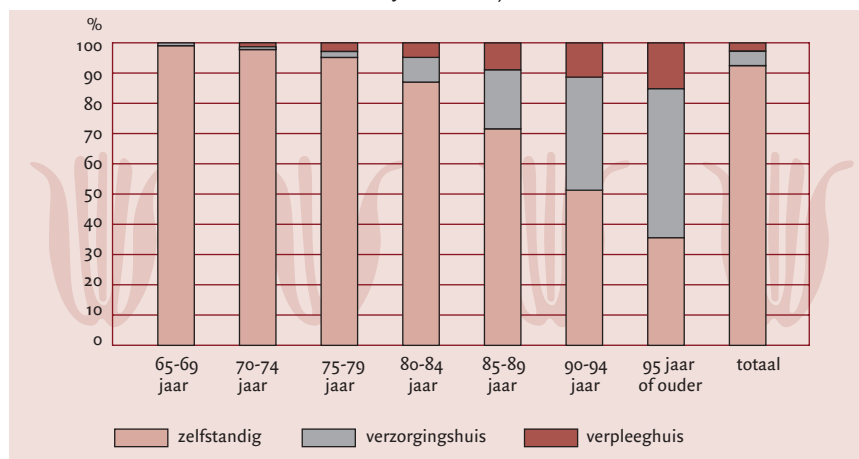
Laten we eerst eens kijken naar het aandeel ouderen dat in een tehuis woont. Figuur 1 toont aan dat ongeveer 7% van de ouderen (hier opgevat als 65 jaar of ouder) in een tehuis woont, van wie bijna 5% in een verzorgingshuis en ruim 2,5% in een verpleeghuis. Dit betekent dat verreweg het grootste deel van de ouderen nog zelfstandig woont. Hiervan blijkt 5% samen met kinderen (en eventueel een partner) te wonen (Adam en Hutten 2001:147).

Het omslagpunt van tehuisopnamen ligt bij negentig jaar: alleen bij de 90-plussers woont de meerderheid in een tehuis. In totaal wonen ruim 100.000 ouderen in een verzorgingshuis (gemiddelde leeftijd 85 jaar) en ruim 52.000 ouderen in een verpleeghuis (gemiddelde leeftijd 82 jaar).

De belangrijkste reden om naar een tehuis te verhuizen is de gezondheid: verzorgingshuisbewoners geven aan dat vooral het (regelen) van het huishouden te zwaar werd. Als tweede reden noemen tehuisbewoners dat anderen (dit kunnen kinderen zijn, maar ook burens, de huisarts of hulpverleners) er op aan drongen om naar een tehuis te verhuizen. De derde reden is de angst dat er iets gebeurt (bijvoorbeeld een val) en zij dan zelf niet in staat zijn om alarm te slaan. Pas als vierde reden

noemen ouderen het feit dat zij thuis niet langer voldoende hulp kunnen krijgen. Het gaat hier om een minderheid (ongeveer een derde) van de ouderen. Hierbij wijzen ouderen even vaak op een gebrek aan thuiszorg als op een gebrek aan hulp van het informele netwerk (De Klerk 2001: 109).

FIGUUR 1 WOONVORMEN NAAR LEEFTIJDKLASSE, 65-PLUSERS IN 2000

Bron: SCP(OII2000)

Krijgen ouderen dan inderdaad zo weinig hulp? Uit de *Rapportage ouderen 2001* blijkt dat ongeveer 15% van alle 65-plussers informele hulp krijgt (De Klerk 2001: 193). Bij de ouderen met ernstige lichamelijke beperkingen is dit 35%. Deze hulp bestaat ongeveer twee keer zo vaak uit huishoudelijke hulp als uit persoonlijke verzorging. Wij hebben dan overigens nog geen rekening gehouden met de emotio-

nele steun die ouderen ontvangen. 81% van de mantelzorgers biedt (ook) psychosociale begeleiding. Hierbij gaat het dan vooral om troosten of het bieden van een luisterend oor (Schellingerhout 2003).¹

Mensen geven dus wel degelijk veel informele hulp. Het gaat dan niet alleen om (groot)ouders, broers of zussen en andere familieleden, maar ook om partners die in tehuizen verblijven (De Boer et al. 2003). Mantelzorgers gaan heel ver in het bieden van hulp. Zo komen velen door het helpen niet meer toe aan hobby's of zijn ze te moe om iets in hun vrije tijd te ondernemen (De Boer 2003). Dit geldt overigens niet alleen voor de mantelzorgers van ouderen.

Bovendien blijkt dat de informele hulp helemaal niet ophoudt als de hulpbehoevende oudere in een tehuis is opgenomen. Zo krijgt 10% van de verzorgingshuisbewoners geregeld (dat wil zeggen vrijwel dagelijks) hulp bij de persoonlijke verzorging (eten en drinken, aankleden) en 20% bij de mobiliteit (traplopen, buitenshuis verplaatsen). Bij de verpleeghuispatiënten krijgt bijna een kwart zeer frequent hulp bij de persoonlijke verzorging en ruim een derde bij de mobiliteit.

Ruim 10% van de mantelzorgers biedt hulp aan één of meer oudere(n) in een verzorgings- of verpleeghuis (De Boer et al. 2003). Nader onderzoek onder deze mantelzorgers laat zien dat zij niet alleen de professionele zorg ondersteunen, maar ook wel taken overnemen van het tehuispersoneel (zie tabel 1). Dan gaat dat vaak om de boodschappen of hulp bij mobiliteit. Ook wordt door deze helpers de was gedaan en emotionele ondersteuning geboden. Zelfs eten en drinken en volledig wassen zijn activiteiten waarbij mantelzorgers nogal eens hulp bieden, soms zonder dat er tehuispersoneel aan te pas komt.

TABEL 1 HULP BIJ SPECIFIEKE ACTIVITEITEN DOOR TEHUISPERSONEEL EN/OF MANTELZORGERS BIJ MENSEN DIE IN EEN TEHUIS WONEN EN HULP KRIJGEN VAN EEN MANTELZORGER, 2001 (horizontaal gepercentreerd)

	alleen tehuispersoneel	samen	alleen mantelzorg	totaal
boodschappen	2	22	75	100
buitenshuis verplaatsen	2	27	71	100
de was doen	20	32	48	100
emotionele steun	0	59	41	100
eten en drinken	33	50	18	100
volledig wassen	61	28	11	100

Bron: SCP (Mantelzorg2001)

Conclusie

Ook in Nederland woont de overgrote meerderheid van de ouderen zelfstandig. Pas op zeer hoge leeftijd verhuizen ouderen naar een instelling. Daar zijn meerdere redenen voor, waarvan het tekort aan informele hulp er maar één is. Ongeveer 15% van alle zelfstandig wonende ouderen krijgt hulp uit het eigen netwerk bij het huishouden of de persoonlijke verzorging. Daarnaast geven mantelzorgers vaak emotionele ondersteuning. Soms doen ze dit zo intensief dat ze overbelast raken. Dat de familie zich vaak juist heel erg inzet voor hun familie blijkt bijvoorbeeld uit het feit dat er ook heel veel mantelzorg binnen de tehuizen wordt geboden.

Literatuur

- Adam, S.G.M. en J.B.F. Hutten (2001), The Netherlands (chapter 6). In: I. Philp (red.). *Family care of older people in Europe*. Amsterdam: IOS Press.
- Boer, A.H. de (2003), Het sociale netwerk van mantelzorgers. In: J.M. Timmermans (red.). *Mantelzorg; over de hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Boer, A.H. de, R. Schellingerhout, J.M. Timmermans (2003), *Mantelzorg in getallen*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Klerk, M.M.Y. de (2001), *Rapportage ouderen 2001. Veranderingen in de leefsituatie*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Schellingerhout R. (2003). De mantelzorger. In: J.M. Timmermans (red.). *Mantelzorg; over de hulp van en aan mantelzorgers*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Noten

- 1 Van deze mantelzorgers geeft tweederde hulp aan niet-ouderen.

‣ Voor een dubbeltje op de eerste rij ‣

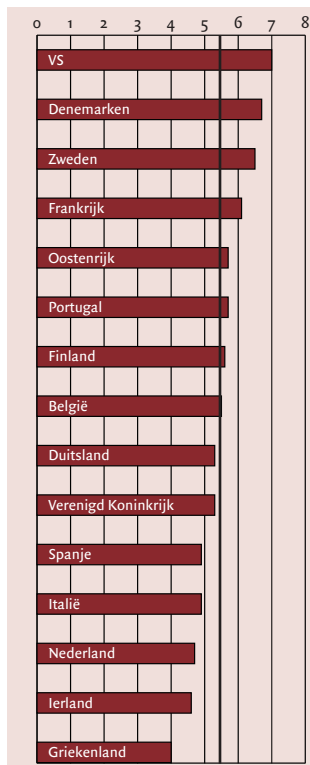
Bob Kuhry

In Nederland bestaat een uitgebreid repertoire aan Belgenmoppen, waarvan het hoofdthema de veronderstelde domheid van onze zuiderburen is. Omgekeerd worden de Nederlanders door de Belgen bespot vanwege hun spreekwoordelijke zuinigheid. Een levendige schets van eigenaardigheden en tekortkomingen van de Nederlander geeft Solange Leibovici.¹ Hij stelt dat ‘zuinigheid de wortel is van alle typisch Hollandse eigenschappen. De Hollander is zuinig op zijn geld (op = op), zijn grond (vol = vol), zijn emoties. Hij leent niet uit en geeft niet graag weg, ook niet zichzelf.’

In deze bijdrage zal en passant worden aangetoond dat onze zuiderburen in ieder geval verre van dom zijn. In hoeverre de Nederlander ook zuinig is, valt nog te bezien. In ieder geval zijn we minder spaarzaam dan de meeste ons omringende landen. Toch zijn er een aantal terreinen te noemen waarop Nederland met geringe uitgaven een vooraanstaande internationale positie weet te bereiken. Hierop is een gezegde van toepassing dat dateert uit een ver verleden, waarin de Nederlander wellicht nog echt zuinig was: ‘Voor een dubbeltje op de eerste rij zitten.’ Dit blijkt uit een vergelijking van Nederland met de veertien andere landen van de Europese Unie. Bij deze vergelijking is ook de Verenigde Staten betrokken, als belangrijkste niet-Europees referentiepunt.

Een eerste gebied waarop dit adagium van toepassing lijkt te zijn is het onderwijs. Zoals al jaren bekend is, neemt Nederland een lage positie in met betrekking tot de onderwijsuitgaven als percentage van het Bruto Binnenlands Product. Dit wordt treffend geïllustreerd in figuur 1, waar Nederland met een score van 4,7% op de op twee na laatste plaats komt, alleen gevolgd door Griekenland en Ierland.

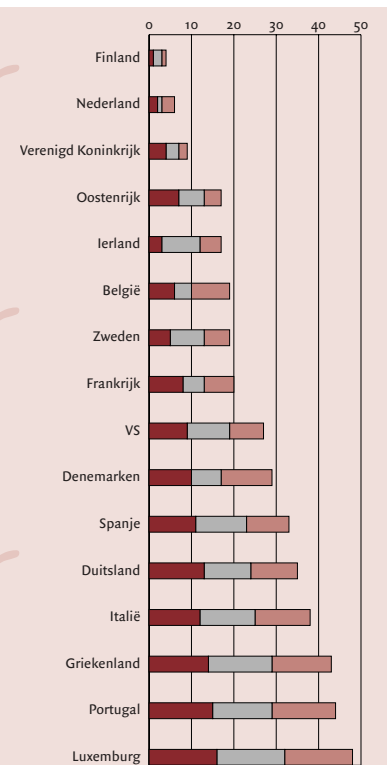
FIGUUR 1 ONDERWIJSUITGAVEN ALS PERCENTAGE VAN BBP (2000)

— EU-gemiddelde

Bron: OECD, Education at a glance 2002

FIGUUR 2 KENNIS EN VAARDIGHEDEN VAN 15-JARIGEN (2000)

■ leesvaardigheid
■ wiskunde
■ natuurwetenschappen

Bron: PISA -survey

Met deze geringe inzet van middelen weet Nederland echter voortreffelijke prestaties te bereiken. Dit wordt geïllustreerd in figuur 2, die de kennis en inzichten van 15-jarigen in beeld brengt. Deze informatie is verkregen via steekproeven onder scholieren en heeft betrekking op mathematisch inzicht, leesvaardigheid en natuurwetenschappelijke kennis. Op deze terreinen blijkt Nederland respectievelijk op plaats 1, 2 en 3 te staan. Hiermee wordt een totaalscore van 7 bereikt. Alleen Finland steekt ons naar de kroon, met de posities 2, 1 en 1. België bezet hier de zesde plaats en valt daarmee nog tot de kopgroep te rekenen.

Een tweede terrein waar Nederland uitzonderlijk kosteneffectief lijkt te zijn is dat van de sociale uitkeringen. Ook hier blijkt Nederland met rond 12% op de voorlaatste plaats (voor Ierland) te prijken (figuur 3). Dit aandeel is gebaseerd op de grootte van 'overdrachten in geld van de overheid aan burgers' uit de Nationale Rekeningen van de betreffende landen. Zelfs de Verenigde Staten blijken meer aan sociale uitkeringen uit te geven.

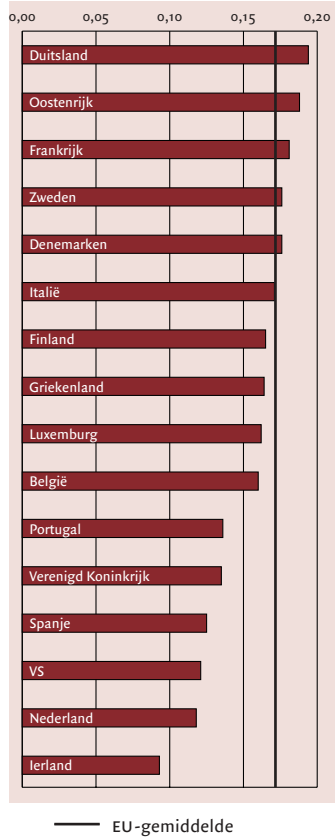
Desalniettemin blijkt Nederland (figuur 4) ook te worden gekenmerkt door het laagste percentage armen van de genoemde landen (10%, tegen een EU-gemiddelde van 15,5). In de VS bedraagt het percentage armen niet minder dan 23. Bij de berekening van het percentage 'armen' is hier de officiële definitie van de Europese Unie gevolgd (zie ook de bijdrage van Ras en Pommer in dit boekje).

Bij internationale vergelijkingen kan geen uitkomst worden gemeld of er komen protesten dat het fenomeen in kwestie niet voldoende eenduidig is gedefinieerd, dat de analyse eenzijdig is of dat de vergelijking mank gaat als gevolg van institutionele verschillen tussen landen.

Bij dit soort vergelijkingen moet men zich altijd vier zaken afvragen:

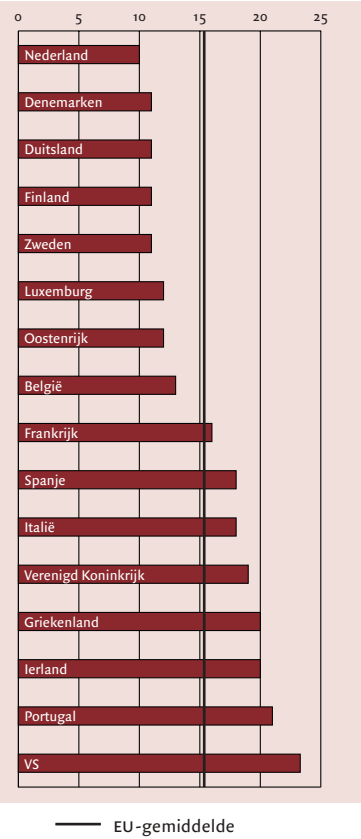
1. Is het waar?
2. Is het niet misleidend?
3. Valt het te verklaren?
4. Kunnen we er iets mee?

FIGUUR 3 SOCIALE UITKERINGEN IN GELD (2002)

Bron: oeso, Nationale Rekeningen

FIGUUR 4 PERCENTAGE ARMEN (2000)

Bron: European Community Household Panel

Op de eerste vraag kunnen we volmondig met 'ja' antwoorden. De cijfers zijn dan ook afkomstig uit gezaghebbende internationale bronnen. Wel valt de kanttekening te plaatsen dat de cijfers voor onderwijsuitgaven gedateerd zijn en dat Nederland in de jaren 2001-2002 meer is gaan uitgeven aan onderwijs. Wellicht stijgt ons land daardoor enkele plaatsen op de ranglijst.

Bij de tweede vraag is iets meer aarzeling op zijn plaats. Ten aanzien van de onderwijsuitgaven en -prestaties kan worden gesteld dat vaardigheidstoetsen van leerlingen niet de enige toetssteen vormen voor de prestaties van onderwijssystemen. Het gaat daarbij bijvoorbeeld ook om het niveau van behaalde diploma's, aantallen drop-outs en dergelijke. Op deze terreinen blijkt Nederland slechts gemiddeld of zelfs minder dan gemiddeld te scoren. Het voert te ver om hier op deze plaats nader in te gaan. In een nog te verschijnen SCP-publicatie² zal echter worden betoogd dat op deze terreinen nu juist sprake is van misleidende indicatoren.

Met betrekking tot de sociale uitkeringen spelen definitiekwesties en institutionele verschillen een rol van betekenis. Zo zou behalve met uitkeringen ook rekening moeten worden gehouden met uitgaven voor gesubsidieerde arbeid en met uitgaven voor inkomensafhankelijke subsidies. Door correcties voor deze onderwerpen zou Nederland enigszins op de ranglijst kunnen stijgen. Daar staat echter tegenover dat in het Nederlandse systeem gerekend wordt met bruto-uitkeringen inclusief belasting en premies. Dat is in veel landen niet het geval.

De derde vraag heeft betrekking op de verklaarbaarheid van de verschillen. Bij de onderwijsprestaties zou bijvoorbeeld kunnen worden gedacht aan de verregaande segregatie naar vaardigheden in het Nederlandse voortgezet onderwijs: er zijn tenminste vier niveaus van funderend voortgezet te onderscheiden: leerwegondersteunend onderwijs, vmbo, havo en vwo. We gaan dan nog voorbij aan het bestaan van categorieën als speciaal voortgezet onderwijs en gymnasia. In veel andere landen is sprake van een praktisch uniform stelsel van voortgezet onderwijs. Je zou de hypothese kunnen verdedigen dat deze verregaande segregatie ertoe leidt dat

iedere leerling in de gelegenheid wordt gesteld om het maximum van zijn kunnen te bereiken. Deze hypothese wordt echter ogenblikkelijk de bodem ingeslagen als we ons realiseren wie er op plaats 1 van de vaardigheidsranglijst staat: Finland, een land dat net als Zweden wordt gekenmerkt door een 'grundskola', uniform onderwijs voor alle leerlingen van 6 tot 16.

De lage sociale zekerheidsuitgaven van Nederland hangen in ieder geval ten dele samen met de succesvolle pogingen van een reeks kabinetten, te beginnen met Lubbers-III, om deze beter te beheersen. Daarnaast speelt ook het feit dat de vergrijzing in Nederland nog verhoudingsgewijs gering is: er zijn landen waar de sociale pensioenen een twee maal zo hoog beslag op het BBP leggen. Het lage percentage armen is niet alleen een uitvloeisel van het sociale zekerheidsstelsel, maar ook van instituties als minimumloon en progressiviteit van de belastingen.

Dit brengt ons op de vierde vraag: kunnen we er iets mee? Internationale vergelijkingen kunnen zeker impulsen opleveren voor het Nederlandse beleid. Het SCP hoopt dat in de al eerder genoemde publicatie te adstrueren. Het gaat echter te ver om op basis van deze eendimensionale uitkomsten te concluderen dat extra uitgaven voor onderwijs wel of niet wenselijk zijn of verdere bezuinigingen op de sociale zekerheid overbodig. Daarvoor is meer gedetailleerde informatie over een breder terrein nodig.

Het is nog te vroeg om de vraag te beantwoorden of we na de drastische ombuigingen van het Kabinet-Balkenende-II over enige jaren nog steeds (en nu voor een stuiver) op de eerste rij zullen zitten of dat we gedegradeerd zullen worden tot de middenmoot.

Noten

1 *Het anale waterland*. De Groene van 13 december 1995.

2 Kuhry et al., *International comparison of public performance* (werktitel), te verschijnen in juni 2004.

‡ **Waar de klappen vallen** ‡

De bezorgdheid van Nederlanders en Europeanen over rampen

Frank Huysmans en Anja Steenbekkers

Op 13 mei 2000 vaagt een ontploffing bij het Enschedese vuurwerkbedrijf SE Fireworks een hele woonwijk weg. Nadat de kruitdampen zijn opgetrokken en de laatste branden geblust, zijn er 22 doden en drie vermisten te betreuren. Bijna 1000 mensen moeten zich medisch laten behandelen. De materiële schade aan ruim 500 zwaar beschadigde (of zelfs onherstelbare) woningen en bedrijfsgebouwen wordt geraamd op 270 miljoen euro. De commissie-Oosting onderzoekt de toedracht van de ramp en komt bijna een jaar later tot een conclusie: de overheden hebben zowel qua regelgeving als qua handhaving steken laten vallen. De ramp, de gevolgen en het falen van de overheden worden breed uitgemeten in de media. Het vertrouwen van burgers in de beschermende rol van de overheid loopt een flinke deuk op. Het zou dan ook niet verbazen wanneer de Nederlander na 'Enschede' een stuk beduchter is geworden voor industriële rampen.

Ook andere Europese landen blijven niet gevrijwaard van catastrofes rondom industriële activiteiten.

Europa's grootste milieuramp sinds de Tsjernobyl-ramp doet zich voor in januari 2000. Honderd miljoen liter met cyanide en zware metalen vervuild water stroomt van een mijnbouwbedrijf in Baia Mare in het Roemeense rivierenstelsel. Massale vissterfte en een gestaakte drinkwatervoorziening in Hongarije, Servië en in landen langs de Donau zijn het gevolg. In september 2001 wordt de Franse stad Toulouse opgeschrikt door een ontploffing bij een chemische fabriek met nog grotere gevolgen dan Enschede (30 doden, 2200 gewonden, 11.000 gezinnen zonder woning, meer dan 3,5 miljard euro schade). Daarnaast vinden er geregeld incidenten

plaats rond het transport van milieuschadelijke stoffen. Denk bijvoorbeeld aan de schipbreuk van de olietanker Erika voor de Bretonse kust in december 1999. In november 2002 zinken kort na elkaar de olietanker Prestige voor de Spaanse kust en het bulkschip Tricolor in het Kanaal. Lekkende olie wordt tot op de Zeeuwse en Zuid-Hollandse stranden teruggevonden.

De impact van industriële rampen kan letterlijk en figuurlijk verreikend zijn. De vervuiling kan zich via de lucht- en watersystemen over een groot gebied verspreiden. En via de media krijgen EU-burgers van de Azoren tot Rhodos de details over alle rampen en bijna-rampen in hun huiskamers.

De vraag die zich opdringt, is of Nederlanders na de vuurwerkcramp banger zijn geworden voor industriële risico's. En hoe vergaat het de Fransen sinds de ramp in Toulouse? Doen de minder lokale Donauramp en de olierampen op zee alle Europeanen beseffen dat de volgende klap bij hen in de buurt kan vallen? Zijn de Nederlanders door de klap in Enschede bezorgder geworden dan de gemiddelde Europeaan? Of zorgt de in eigen land veelgeroemde Hollandse poldernuchterheid voor de relativisering die – naar Nederlanders menen – met name de Zuid-Europeanen ontberen?

Deze vragen kunnen worden beantwoord door de ervaren bezorgdheid over industriële risico's vóór en na een incident te vergelijken. De Eurobarometer-enquêtes in het voorjaar van 1999 en de herfst van 2002 bieden hiertoe gegevens voor alle 15 EU-staten (tabel 1).²

Zijn Nederlanders sinds de vuurwerkcramp banger voor industriële risico's dan andere Europeanen?

In procentpunten vertoont de bezorgdheid van de Nederlanders de grootste toename, ook groter dan die van de Franse burgers. Maar de Nederlandse bezorgdheid was in het ijkjaar 1999 een flink stuk lager dan de Franse bezorgdheid en

TABEL 1 BEZORGDEHEID OVER INDUSTRIËLE ACTIVITEITEN, MILIEUVERVUILING EN NATUURGEWELD IN DE EUROPESE UNIE, 1999 EN 2002
(percentage dat zich erge of enige zorgen maakt over het betreffende thema^a)

	Nederland		Frankrijk		overige 13 EU-landen		EU als geheel	
	1999	2002	1999	2002	1999	2002	1999	2002
acuut gevaar, externe veiligheidsrisico's								
industriële risico's/rampen	57	84	73	93 ^c	66	86	66	87
kernenergie	50	83 ^c	63	89 ^c	64	82	64	83
natuurrampen	34	76 ^c	50	88 ^c	54	83	53	84
sluimerend gevaar, milieu/gezondheidseffecten								
vervuiling lucht	64	87 ^c	84	92	78	86	79	87
vervuiling zee en kust	66	86 ^c	84	88	79	84	79	85
vervuiling rivieren en meren	55	85 ^c	80	88	75	84	75	85
industrieel afval	67	73 ^c	82	85	77	77	78	78
landbouwactiviteiten	57	72 ^c	81	86 ^c	71	70	72	73
plaats industriële risico's/rampen in rangorde ^b	6	4	7	1	7	1	7	1

a Antwoordcategorieën: maakt zich 1) erge zorgen; 2) enige zorgen; 3) weinig zorgen; 4) helemaal geen zorgen; 5) weet niet.

b Rangorde qua mate van bezorgdheid in een lijst van 12 items die vergelijkbaar waren voor 1999 en 2002.

c Significante grotere stijging ten opzichte van de overige 14 Europese landen (loglineaire tabelanalyse).

Bron: Eurobarometers 51.1 (april/mei 1999) en 58.0 (september/oktober 2002) SCP-bewerking

had dus ook een grotere kans om te groeien. Wanneer daarmee rekening wordt gehouden, blijkt de relatieve toename van de bezorgdheid van de Nederlanders niet groter te zijn dan die van andere Europese burgers. Maar de toename van angst in de Franse bevolking is wel sterker dan in de rest van Europa. Waarschijnlijk speelt hierbij mee dat de ramp in Toulouse nog verser in het Franse geheugen lag dan Enschede in het Nederlandse en dat de eerste herdenking één jaar na de ramp in Toulouse speelde ten tijde van de enquête.

De angst voor industriële rampen zit er in Europa flink in. Dat blijkt althans uit de stijging met stip vanuit een middenpositie van 12 diverse risico's naar de eerste plaats. Daarbij moet worden aangetekend dat de vraagstelling wel is veranderd tussen 1999 en 2002. Waar in het eerstgenoemde jaar gevraagd werd naar bezorgdheid over risico's verbonden met industriële activiteiten, ging het drie jaar later over rampen als gevolg van industriële activiteit. En natuurlijk is men beduchter voor een ramp dan voor risico's. De stijging moet dus met een flinke korrel zout genomen worden, ook omdat de vraagstelling in 1999 betrekking had op het eigen land en deze beperking in 2002 is weggelaten (hetgeen een verklaring kan zijn voor de stijging van de percentages over de gehele linie).

De Nederlander laat zich hoe dan ook niet gek maken. De angst voor industriële risico's neemt hier geen koppositie in, al is de bezorgdheid erover wel flink toegenomen. Het incident Enschede lijkt dus wel sporen van angst te hebben achtergelaten, maar niet zodanig dat het de beduchtheid voor andere risico's overschaduwde. De nuchterheid die de Hollanders wordt toegedicht, wordt hiermee wel enigszins gestaafd, want industriële activiteiten en bijbehorende risico's zijn in ons dichtbevolkte land alom aanwezig. Mogelijk spelen ook andere zaken een rol. De langdurige media-aandacht voor dit onderwerp heeft de gemoederen lang beziggehouden. Men is inmiddels teruggekeerd naar de orde van de dag. Misschien is ook door het optreden van de overheid, die risiconormen heeft aangescherpt en verscherpte

handhaving van regels heeft aangekondigd, het vertrouwen van de Nederlander weer enigszins hersteld.

We stappen nu even af van de typisch industriële risico's en kijken naar een breed spectrum van incidenten die een acute bedreiging van de veiligheid of zelfs levensgevaar kunnen inhouden. Naast de industriële risico's en rampen zijn dat kernenergie/kernafval en natuurrampen. Voor al deze incidenten geldt dat perceptie van risico's in heel Europa flink is toegenomen, en opnieuw het sterkst in Nederland (zowel in procentpunten als bij toetsing van de verschillen).

Wat opvalt, is dat de angst voor natuurrampen, die voorheen een stuk gematigder was in vrijwel heel Europa, de grootste stijging heeft laten zien en daarmee op gelijk niveau is gekomen met de angst voor industriële en nucleaire risico's. Gelukkig is er wel een verklaring voorhanden: angst voor de weergoden. Een groot deel van Europa had in de twee maanden voorafgaand aan de enquête te kampen met extreem noodweer, met zware overstromingen als gevolg.³ Opnieuw is Nederland hier afwijkend van het gemiddelde beeld, maar ditmaal met een geringere bezorgdheid dan gemiddeld. Toetsing van de verschillen leert echter wel dat de Nederlandse bezorgdheid voor natuurrampen significant sterker is gestegen dan in de overige EU-landen samen. Hetzelfde geldt voor de bezorgdheid over de productie van kernenergie en het bijbehorende afval.

Een andere groep van incidenten waarover men zich vaak bezorgd toont, zijn 'rampen' die niet zozeer acute risico's voor lijf en leden inhouden, maar via vervuiling van lucht, water, bodem en gewassen een sluimerende dreiging kunnen vormen voor het milieu en indirect de (volks)gezondheid. Ook bij deze milieurisico's valt onmiddellijk op dat er wat betreft vervuiling van lucht en watersystemen in heel Europa sprake is van een toegenomen bezorgdheid, maar dat opnieuw Nederland er door een forsere – en significant sterkere – stijging uitspringt. De angst voor deze risico's,

die voorheen als ernstiger werden ingeschat dan veiligheidsrisico's, ligt inmiddels door een matige stijging op een niveau dat vergelijkbaar is met dat van de angst voor veiligheidsrisico's.

De vervuiling door industrieel afval en landbouwactiviteiten beoordelen de overige Europeanen niet anders dan drie jaar tevoren, de Nederlandse burger wel. Er is geen verklaring voorhanden voor de afwijkende ontwikkeling bij de Nederlanders (en de Fransen wat betreft landbouwactiviteiten). De stijgende bezorgdheid brengt de relatief onbezorgde Nederlanders in de buurt van het Europees gemiddelde, de Fransen zaten daar een stuk boven en blijven dat ook.

Uit deze gegevens kan worden opgemaakt dat de Nederlander, mogelijk onder invloed van de vuurwerkramp in Enschede en andere incidenten, een grotere gevoeligheid voor risico's heeft ontwikkeld en bezorgder is geworden over externe risico's. Des te raadselachtiger is het dat de industriële rampen in bovenstaande tabel de enige risicofactor vormen waarbij de Nederlandse bezorgdheidsstijging niet sterker blijkt dan die in de rest van de Europese Unie, zelfs wanneer Frankrijk buiten beschouwing wordt gelaten. De grote media-aandacht voor Enschede en Toulouse kan als verklarende factor worden weggestreept. De Eurobarometergegevens laten zien dat in vergelijking met de overige EU-burgers Nederlanders zich gemiddeld wel iets beter geïnformeerd achten. De Fransen doen ons dat niet na: zij voelen zich zelfs duidelijk minder goed geïnformeerd, wat na Toulouse verbazing mag wekken. Bovendien blijkt er in beide landen geen verband te bestaan tussen geïnformeerdeheid en bezorgdheid over industriële rampen. Ook in de EU als geheel is het verband uitgesproken zwak.

Uit de bevinding dat de toegenomen bezorgdheid in Frankrijk met name de veiligheidsrisico's betreft, kan voorzichtig worden opgemaakt dat er een dynamiek zit in de risicobeleving. Een rampervaring draagt wellicht bij aan grotere bezorgdheidsgevoelens in het algemeen, en op korte termijn speciaal aan de angst voor een

vergelijkbaar incident. Op langere termijn glijdt deze specifiek verhoogde angst af naar het niveau van de gemiddelde risicobeleving. Dit is wat in de Nederlandse cijfers zichtbaar wordt.

Het is daarom zeer wel mogelijk dat rampervaringen bijdragen aan een toename van bezorgdheidsgevoelens in het algemeen. De vraag is of deze verhoogde algemene gevoeligheid permanent blijft bestaan, of dat na verloop van tijd de nuchtere Hollandse instelling weer zal zegevieren. Voor het beleid is deze dynamiek in risicobeleving wel een element om rekening mee te houden bij de rationalisatie van het risicobeleid op de weg van 'omgaan met risico's' naar 'nuchter omgaan met risico's'.⁴

Noten

¹ Frank Huysmans en Anja Steenbekkers (2002). *Kijken naar gevaren: over maatschappelijke percepties van externe veiligheid*. Den Haag: SCP.

² <http://www.gesis.org/en/data service/eurobarometer/> voor meer informatie over deze reeks onderzoeken.

³ <http://www.knmi.nl/voorl/nader/noodweerenrampen.htm>

⁴ De Hollander en Hanemaaijer (2003), *Nuchter omgaan met risico's*. Bilthoven: RIVM <http://www.rivm.nl/bibliotheek/rapporten/251701047.pdf>

☪ **We're going to RIO!** ☪

Crétien van Campen

In Nederland gaan steeds meer mensen naar RIO: jaarlijks ruim een half miljoen. De afgelopen jaren was een stijging van rond de tien procent per jaar te zien en volgens onze modellen zal de toestroom de komende jaren ook flink blijven stijgen. De verwachtingen over de toenemende vraag heeft het nieuwe kabinet genoopt in te grijpen om de RIO-gerelateerde kosten in de hand te houden.

Dit lijkt een wat vreemd krantenbericht uit de reisbijlage, maar het gaat hier in werkelijkheid om het jongste kind van de Nederlandse verzorgingsstaat, zoals hoogleraar gezondheidszorg Guus Schrijvers het noemde. RIO staat in dit geval namelijk niet voor een Braziliaans lustoord of voor een nieuwe strandtent aan de Noordzeekust, maar voor het Regionaal Indicatie Orgaan, waarvan Nederland er momenteel ongeveer tachtig telt.

Het RIO verzorgt de integrale indicering voor een breed pakket van diensten op het terrein van zorg en welzijn (thuiszorg, verpleeghuizen, verzorgingshuizen, hulpmiddelen, vervoersmiddelen, woningaanpassingen en sinds kort ook de gehandicaptenzorg en de geestelijke gezondheidszorg). Dit is met name een uitkomst voor hulpbehoevende ouderen, chronisch zieken en gehandicapten. Wanneer zij zich bij een RIO melden voor zorg, beschikken ze doorgaans al over een hulpmiddel (42%), een aangepaste woning (21%) of een maaltijdvoorziening (12%). Door de komst van het RIO kunnen ze voor al deze zaken terecht bij één loket; één persoon beoordeelt hoe het pakket aan diensten het beste samengesteld en afgestemd kan worden op de wensen van de klant. De burger hoeft niet tal van loketten van aanbieders van zorgdiensten, hulpmiddelen en woningdiensten af om geholpen te worden; hij krijgt in een keer te horen op welk pakket van diensten hij recht heeft. Naast het gesjouw van het ene naar het andere loket (toch al geen pretje voor gehandicapten)

voorkomt het RIO ook andere ongemakken zoals miscommunicatie tussen verschillende loketten en tegenstrijdige aanspraken. Tevens ontvangt de hulpbehoevende geen overbodige diensten en komt als het goed is weinig tekort. De speciaal hiervoor opgeleide indicatieadviseurs nemen niet alleen de beslissingen, maar begeleiden de hulpbehoevenden veelal tot het verzorgingsarrangement geregeld is. De bedoeling is dat kwetsbare ouderen en gehandicapten niet verdwalen in het bos van regeltjes en procedures van overheidsvoorzieningen.

Het RIO is in Europa een unieke instelling en in theorie een juweel aan de kroon op de Nederlandse verzorgingsstaat. De rechten op uiteenlopende diensten op het gebied van zorg en welzijn worden verweven tot één verzorgingsarrangement. In de praktijk loopt het echter niet allemaal vlekkeloos. Zo is er door de komst van het RIO een extra bureaucratische schakel in het aanvraagtraject van zorgvoorzieningen geschoven. De wachttijden voor zorg en welzijn zijn mede daardoor langer geworden. Bovenop de gemiddelde wachttijd van 41 weken voor thuiszorg of opname in een verzorgings- of verpleeghuis, komt nog eens twee tot zes weken verwerkingstijd bij het RIO. Slechts een derde van de RIO's slaagt erin om alle aanvragen binnen twee weken af te handelen en door de grote toestroom naar de RIO's zijn werkachterstanden ontstaan. De werkvoorraden – in feite wachtlijsten – zijn in een jaar tijd ruim verandervoudigd.

De vraag is of 'het jongste kind' de huidige opfrisbeurt (volgens sommigen afbraak) van de verzorgingsstaat overleeft. De toename van het aantal hulpvragers bij het RIO leidt tot stijgende kosten van zorg en welzijn. Het kabinet zal de komende jaren proberen het aantal indicaties te knijpen om de zorgkosten te beheersen. Zonder ingrijpen raakt het RIO overvol. Om een vergelijking te maken met het zonnige RIO: files op de aanvoerwegen en verstopte boulevards. De EHBO-posten kunnen het niet meer aan. De kwetsbare ouderen en gehandicapten moeten nog langer op zorg wachten en komen in de mensenmassa in de verdrukking. Het zicht op de mensen die de hulp het hardst nodig hebben, raakt kwijt. RIO lijkt aan zijn populariteit ten

onder te gaan, en zo zou de in theorie fraaie kroonjuweel in de praktijk wel eens onder het zand bedolven kunnen raken.

Literatuur

Campen, C. van en G. van Gameren (2003). *Vragen om hulp. Vraagmodel verpleging en verzorging*. Den Haag: Sociaal en Cultureel Planbureau.

Dam, N.J. en M. Kingma (2003). *Periodieke inventarisatie Regionale Indicatie Organen*. Peildatum 1 juli 2003. Enschede: Bureau HHM.

Schrijvers, A.J.P. (2001). *RIO, het jongste kind groeit op. Eindrapport van de evaluatie van het Zorgindicatiebesluit van 1998*. Utrecht: Universitair Medisch Centrum.

Willen Nederlandse vrouwen wel carrière maken?

Heleen van Luijn en Jurjen Iedema

‘Oliemaatschappij Shell en uitgever Wolters Kluwer benoemden in 2003 elk een vrouw in hun top. Weer een paar vrouwen erbij in de top van het Nederlandse bedrijfsleven. Maar juich niet te vroeg. Beide vrouwen zijn Amerikanen, geen Nederlanders. En dat is geen toeval. De Nederlandse vrouw houdt niet van werken en niet van carrière maken. Voor even, okay, maar zodra er kinderen komen, gaat ze drastisch minder werken of stopt ze,’ aldus Marike Stellinga, redacteur economie van *Elsevier*, mei 2003, in dit weekblad. En ze vervolgt: ‘Die beslissing is niet tijdelijk, zoals in andere landen. Zijn de kinderen groter, dan blijven Nederlandse vrouwen niet of minder werken. Liever een cursus aquarelleren op de hei dan knokken voor een carrière.’ Stellinga: ‘Nederlandse vrouwen werken weinig en bereiken zelden de top. De vrouwelijke arbeidsmoraal in Nederland is rijp voor een facelift.’

Waar elders in Europa de meeste vrouwen voltijds werken, heeft de Nederlandse vrouw meestal een kleine deeltijdbaan. Zevenenvijftig procent van de werkende Nederlandse vrouwen heeft een deeltijdbaan; in Groot-Brittannië is dit 40%, in Duitsland en België 34%, in Frankrijk 25%, in Denemarken, Italië, en Zweden 23-24%, en in Spanje en Finland 16% en 14%. Er worden diverse verklaringen geopperd voor het feit dat in ons land vrouwen op het werk zelden de top bereiken. Een nog overwegende traditionele moederschapcultuur, maar ook een ‘mannelijke’ bedrijfscultuur zou er debet aan zijn. Een derde verklaring zou het gebrek aan werkambitie kunnen zijn. Nederlandse vrouwen zouden er minder op gericht zijn om in hun werk iets te bereiken en hoger op te komen dan Nederlandse mannen en buitenlandse vrouwen.

Voor de laatste verklaring bestaat wel empirische ondersteuning. Tabel 1 toont dat de werkambitie van Nederlandse vrouwen en mannen in loondienst inder-

daad verschilt. Vrouwen willen minder graag een toppositie bekleden, hebben in hun beroep minder hoge doelen gesteld, en zijn minder bereid om hun familie wat te kort te doen om carrière te maken dan hun mannelijke collega's. Ook de motivatie om te werken is significant verschillend voor vrouwen en mannen.

TABEL 1 DE WERKAMBITIE EN WERKMOTIVATIE VAN NEDERLANDSE VROUWELIJKE EN MANNELIJKE WERKNEMERS IN LOONDIENST IN 2002
(n=2677, in percentages dat het (helemaal) eens is met de uitspraken)

	vrouwen (n=1194)	mannen (n=1483)	significantie- niveau ^a sign. ^b
werkambitie			
ik zou graag een toppositie willen bekleden	9	18	
ik ben bereid om mijn familie wat tekort te doen om carrière te maken	3	8	
ik heb in mijn beroep hoge doelen voor mezelf gesteld	19	26	
werkmotivatie			sign.
werk is belangrijk, omdat het me onafhankelijkheid en autonomie geeft	69	64	
werk is belangrijk omdat het me persoonlijk voldoening schenkt	87	77	
werk is belangrijk omdat het me contacten buitenshuis oplevert	86	72	
zelfs als ik zonder ervoor te hoeven werken hetzelfde inkomen zou krijgen als ik nu verdien, dan zou ik toch blijven werken	63	53	

a Sign.= de verschillen zijn significant ($p < 0,05$)

b De items bij werkambitie en werkmotivatie vormen 2 schalen. De scores op deze schalen tussen vrouwen en mannen zijn getoetst.

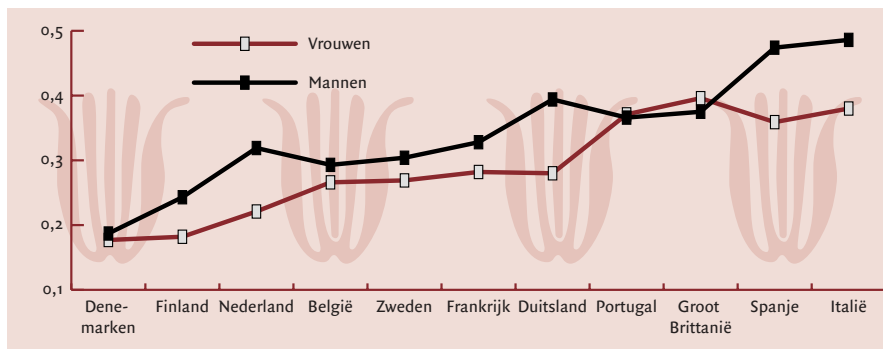
Bron: SCP (Regelingen Arbeid en Zorg 2002)

Vrouwen zijn hiervoor sterker gemotiveerd dan mannen wegens de onafhankelijkheid en autonomie, persoonlijke voldoening en de sociale contacten die betaald werk opleveren. Ook stemmen vrouwelijke werknemers vaker in met de uitspraak: 'Zelfs als ik zonder ervoor te hoeven werken hetzelfde inkomen zou krijgen als ik nu verdien, dan zou ik toch blijven werken.' Hoewel de verschillen tussen vrouwen en mannen significant zijn, zijn ze niet erg groot en is de rangorde voor beide seksen hetzelfde.

Maar hoe zit het met hoogopgeleide vrouwen? Zijn zij eveneens minder ambitieus dan hoogopgeleide mannen? Bij hen zien we hetzelfde beeld als bij alle vrouwen: ook zij zijn minder ambitieus en sterker gemotiveerd voor het verrichten van betaald werk vanwege de in tabel 1 genoemde aspecten dan mannen.

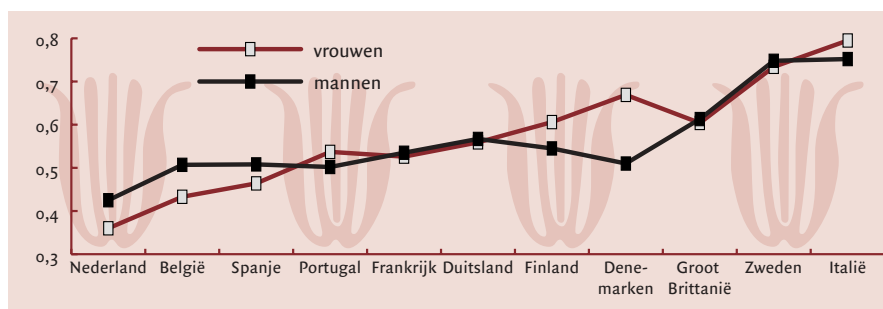
Maar zijn buitenlandse werkende vrouwen ambitieuzer dan hun Nederlandse zusters? Om deze vraag te beantwoorden hebben we onderzocht in hoeverre vrouwelijke werkenden uit diverse Europese landen 'een baan met goede promotiekansen' en 'het idee dat je iets kunt bereiken in je baan' voor hen zelf belangrijk vinden. Een baan met goede promotiekansen vinden Nederlandse vrouwen veel minder belangrijk dan de meeste andere Europese vrouwen, zoals figuur 1 laat zien (met Engelse, Italiaanse, Spaanse en Portugese vrouwen verschillen ze significant). Alleen Denemarken en Finland scoren nog lager. De Engelsen scoren het hoogst. In de Scandinavische landen werken vrouwen meestal voltijds; wellicht vinden zij daarom promotiekansen minder belangrijk. Ook kunnen hun lage scores en die van Nederland, België en Zweden mogelijk verklaard worden door de aanwezigheid van goede sociale voorzieningen in deze landen. Hierdoor is hogerop komen in het werk wellicht minder noodzakelijk dan in landen met minder goede voorzieningen zoals in Groot-Britannië, Portugal, Spanje en Italië. Verreweg de meeste Europese vrouwen hechten overigens duidelijk minder belang aan promotiekansen dan Europese mannen.

FIGUUR 1 PERCENTAGES WERKENDE MANNEN EN VROUWEN DAT PROMOTIEKANSEN EEN BELANGRIJK ASPECT VINDT VAN EEN BAAN VOOR ZICHZELF

Als we kijken naar ‘het idee dat je iets kunt bereiken in je baan’, bungelt ons land zelfs helemaal onderaan (figuur 2). Nederlandse werkende vrouwen vinden dit het minst belangrijk (significant minder dan alle andere onderzochte Europese werkende vrouwen); Italiaanse en Zweedse vrouwen vinden dit het belangrijkste. Maar ook Nederlandse mannen hechten hier weinig aan. Hoe we deze lage scores van de Nederlandse werkenden kunnen verklaren, is niet duidelijk. Misschien hangt dit wederom samen met de goede sociale voorzieningen in ons land. Vreemd is echter dat Finland, Denemarken en Zweden – landen waar de voorzieningen ook goed zijn – hier wel redelijk op scoren. Opmerkelijk is dat Deense vrouwen promotiekansen niet belangrijk vinden, terwijl ze het idee dat ze iets kunnen bereiken in hun baan wel belangrijk vinden. Iets kunnen bereiken is wellicht meer ambigu dan promotiekansen. Het duidt er op dat men belangrijk werk wil doen en iets wil betekenen voor anderen, maar het hoeft niet te impliceren dat men zelf ook hogerop komt. Hoewel Nederlandse vrouwen wederom lager scoren dan hun mannelijke collega’s, scoren Portugese, Finse, Deense en Italiaanse vrouwen juist hoger.

FIGUUR 2 PERCENTAGES MANNEN EN VROUWEN DAT HET IDEE DAT JE IETS KUNT BEREIKEN EEN BELANGRIJK ASPECT VINDT VAN EEN BAAN VOOR ZICHZELF

Bron: Halman (1999/2000)

Overigens zijn de verschillen tussen landen voor mannen en vrouwen samen eigenlijk nog opvallender dan de verschillen tussen vrouwen. Engelse, Spaanse, Italiaanse en Portugese mannen en vrouwen hechten meer aan goede promotiekansen (38-48%) dan de werkenden uit andere landen (18-33%; alleen Duitse mannen scoren 40%). En Zweedse en Italiaanse mannen en vrouwen vinden iets-kunnen-bereiken-in-het-werk (75-80%) veel belangrijker dan collega's in andere landen (35-67%).

Ook is opvallend dat het sekseverschil voor promotiekansen in vrijwel alle landen bestaat. Dit verschil is voor Nederland groot. Dit geldt eveneens voor Duitsland, Spanje en Italië. Voor het idee dat je iets kunt bereiken in je baan zijn de sekseverschillen veel kleiner of omgekeerd.

Tot slot: ongetwijfeld zijn er vele belemmeringen die ervoor zorgen dat vrouwen steeds maar niet doordringen in de politieke, bestuurlijke en wetenschappelijke top in Nederland. Maar als we de cijfers moeten geloven, ligt het dus toch ook een beetje aan vrouwen zelf. Het zal daarom waarschijnlijk nog lang duren voor die toppers bij Shell en Wolters Kluwers veel vrouwelijk gezelschap krijgen. We geven Stellinga gelijk: de vrouwelijke arbeidsmoraal in ons land is rijp voor een facelift. Maar dat niet alleen. Ook de werkambitie van de Nederlandse man kan wel een opkikker gebruiken.

Literatuur

Halman, L.C.J.M. (1999/2000). *European Values Study 1999/2000 (computer file)*. Amsterdam: Steinmetz-archief (P1460).

Over de auteurs

Drs. J. (Jeroen) Boelhouwer is politicoloog. Vanuit de afdeling Informatievoorziening en Automatisering bestudeert hij het brede terrein van 'de leefsituatie' aan de hand van een gelijknamige index. Naast een bijdrage aan *De sociale staat van Nederland* publiceerde hij o.a. *Quality of Life and Living Conditions in the Netherlands in Social Indicators Research* en *Geluk of Gelijkheid in Sociale Wetenschappen*.

Dr. Ir. A. (Alice) H. de Boer studeerde huishoud- en consumentenwetenschappen en is werkzaam bij de onderzoeksgroep Zorg. Zij houdt zich bezig met onderzoek naar informele zorg/mantelzorg en ouderenzorg. Met SCP-collega's publiceerde zij dit jaar het rapport *Mantelzorg; over de hulp van en aan mantelzorgers*. Ook werkte zij mee aan de *Rapportage ouderen 2001; veranderingen in de leefsituatie*.

Dr. A. (Andries) van den Broek is hoofd van de onderzoeksgroep Tijd, Media & Cultuur. Hij legt zich toe op onderwerpen in de sfeer van tijd (tijdsordening, tijdsdruk, tijdsbesteding) en cultuur (cultuurdeelname, cultuurpolitiek). Hij is co-auteur van o.a. *Cultuur tussen competentie en competitie* (2000), een verkenning van toekomstige culturele belangstelling, *Trends in de tijd* (2001), een studie naar de manier waarop Nederlanders hun wekelijkse 168 uur besteden, *Boek en markt* (2002), een evaluatie van de vaste boekenprijs, en *De Meerkeuzemaatschappij* (2003), een studie naar tijdsdruk en tijdsordening.

Dr. K. (Koen) Breedveld (1964) studeerde van 1990 tot 1993 Vrijetijdwetenschappen aan de Universiteit van Tilburg. Aansluitend werd hij onderzoeker in opleiding bij de vakgroep Vrijetijdwetenschappen aan dezelfde universiteit. In 1999 promoveerde hij op het proefschrift *Regelmatig onregelmatig*, een studie naar de gevolgen van avond- en weekeindwerk voor de vrijetijdsbesteding. Sinds 1998 is hij werkzaam bij het SCP.

Tot zijn taken behoren de coördinatie van het vijfjaarlijkse Tijdsbestedingsonderzoek (www.tijdsbesteding.nl) en van de tweejaarlijkse Rapportages Sport (www.rpportagesport.nl).

Dr. C. (Crétien) van Campen is psycholoog en houdt zich bij de onderzoeksgroep Zorg bezig met de kwaliteit van leven van langdurige zorggebruikers en hun vraag naar verpleging en verzorging. Met SCP-collega's publiceerde hij onder meer *Vrij om te helpen: Verkenning betaald langdurig zorgverlof* (2001) en 'De kwaliteit van de quataire sector' (*Sociaal Cultureel Rapport* 2002). Voorjaar 2003 verscheen *Vragen om hulp: Vraagmodel verpleging en verzorging*.

Drs. J.C.M. (Mariëlle) Cloin is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin. Zij houdt zich bezig met onderzoek naar het combineren van arbeid en zorg. Hier heeft ze (samen met anderen) over gepubliceerd in o.a. *Ruimte voor tijd* (2002) en *Beter voor de dag* (2003). Momenteel verricht zij onderzoek naar kinderopvang.

Prof. dr. P. (Paul) Dekker is hoofd van de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur van het SCP en deeltijdhoogleraar bij het Globus-instituut van de Universiteit van Tilburg. Hij doet onderzoek op het brede terrein van civil society, publieke opinie en politiek.

Drs. L.W.J. (Lucas) Harms is sociaal geograaf en werkzaam bij de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid. Binnen de onderzoeksgroep houdt hij zich vooral bezig met het thema mobiliteit. Afgelopen najaar verscheen van zijn hand onder andere de publicatie *Mobiel in de tijd*.

Dr. F. (Frank) Huysmans studeerde sociologie en communicatiewetenschap. Hij is werkzaam bij de onderzoeksgroep Tijd, Media en Cultuur, binnen welke hij zich bezighoudt met onderzoek naar media- en ict-gebruik en cultuurdeelname. Momenteel werkt hij aan een publicatie over veranderingen in het mediagebruik in Nederland sinds 1975. Recente SCP-publicaties: *E-cultuur. Een empirische verkenning* (met Jos de Haan), *Cultuur op het web. Het informatieaanbod op websites van musea en theaters* (met Jolijn Broekhuizen) en *Kijken naar gevaren. Over maatschappelijke percepties van externe veiligheid* (met Anja Steenbekkers).

Dr. J. (Jurjen) Iedema is als statistisch adviseur werkzaam bij de afdeling Informatievoorziening en Automatisering. Hij is geïnteresseerd in structurele vergelijkingsmodellen, data imputatie, sociale waardenoriëntaties en transities en identiteitsontwikkelingen bij jongeren en volwassenen.

Dr. M. (Mirjam) M.Y. de Klerk is psychologe en werkzaam bij de onderzoeksgroep Zorg. Hier is zij eindredacteur van de *Rapportage Ouderen* en de *Rapportage Gehandicaptten*, die beide iedere twee jaar verschijnen. Recent verschenen de *Rapportage ouderen 2001. Veranderingen in de leefsituatie (2001)* en de *Rapportage gehandicaptten 2002. Maatschappelijke positie van mensen met lichamelijke beperkingen of verstandelijke handicaps (2002)*.

Dr. B. (Bob) Kuhry is werkzaam bij de onderzoeksgroep quartaire sector. Hij houdt zich bezig met de analyse van het gebruik en de kosten van quartaire diensten (zorg, onderwijs, politie/justitie en dergelijke). Daarnaast is hij betrokken bij de raming van de toekomstige vraag naar quartaire diensten. Momenteel is hij onder meer projectleider van het onderzoek *Internationale vergelijking van publieke prestaties*.

Dr. J. (Jeanet) Kullberg is sociaal geograaf en maakt sinds maart 2002 deel uit van de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid binnen het SCP. Ze schreef onder meer de hoofdstukken over wonen voor het *Sociaal en Cultureel Rapport* (2002) en *De sociale staat van Nederland* (2003).

Dr. H.E.M. (Heleen) van Luijn is cultuurpsycholoog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Emancipatie, Jeugd en Gezin. Zij publiceerde eerder over twijfel over het moederschap, abortus en medisch-ethische besluitvorming over klinisch kankeronderzoek. Voorjaar 2004 verschijnt van haar hand *Op verlof. Een studie naar de behoefte aan en het gebruik van arbeid-zorg arrangementen*.

Drs. K.M. (Kees) Paling is cultuursocioloog en hoofd Communicatie en Voorlichting. Hij publiceert regelmatig en over uiteenlopende onderwerpen in dag-, week- en vakbladen. Van zijn hand verschenen: *De wereld als halve waarheid* (1990), *Galgemaal voor Pruisen* (1995), *Het Fin de Siècle als uitdaging* (1996) en *Mijnheer Van Dale en de Apocalyps* (1999).

Michel Philippens studeerde sociologie en statistiek en is als onderzoeker verbonden aan het Centre for Survey Methodology van de Katholieke Universiteit Leuven. Hij werkt aan een proefschrift over datakwaliteit in cross-nationale surveys. Zijn onderzoek heeft betrekking op survey methodologie en multilevel modeling. Hij maakt deel uit van het Central Coordinating Team van het European Social Survey.

Dr. E.J. (Evert) Pommer is hoofd van de onderzoeksgroep Quartaire Sector. Hij studeerde in 1974 af in de sociologie aan de Universiteit van Utrecht. Werkt vanaf 1975 bij het SCP aan verscheidene projecten op het gebied van de economie van de publieke sector en inkomensverdeling.

Drs. M. (Michiel) Ras studeerde in 1991 af in de natuurkunde aan de Universiteit van Leiden. Hij werkt sindsdien bij het SCP, vooral op het gebied van inkomensverdeling en financiële gevolgen van beleid rond overheidsvoorzieningen.

Ir. J.H.M. (Anja) Steenbekkers studeerde huishoud-en consumentwetenschappen. Binnen de onderzoeksgroep Wonen, Leefbaarheid en Veiligheid houdt zij zich vooral bezig met de thema's leefbaarheid en milieu. Publicaties van haar hand hebben betrekking op de kwaliteit en beleving van de leefomgeving. Zij gaat zich in nieuwe projecten richten op studie van het platteland.

Drs. I. (Ineke) Stoop is hoofd van de afdeling Informatievoorziening en Automatisering, en houdt zich daar onder andere bezig met de kwaliteit van data. Zij werkt aan een proefschrift over nonrepons en maakt deel uit van het Central Coordinating Team van het European Social Survey.

Drs. C.H.W. (Charlotte) Wennekers is socioloog en werkzaam bij de onderzoeksgroep Participatie en Bestuur. Binnen de onderzoeksgroep houdt zij zich met name bezig met de thema's publieke opinie en Europa. Naast haar promotieonderzoek over Nederlanders en Europese integratie is zij onder andere betrokken bij de Europese Verkenningen (een co-publicatie van SCP en CPB).

Publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau in 2003

SCP-publicaties 2003

Onderstaande lijst bevat de publicaties van het Sociaal en Cultureel Planbureau uit 2003. Deze publicaties zijn verkrijgbaar bij de boekhandel.

- 2003/1 Mantelzorg. Over de hulp van en aan mantelzorgers (2003). ISBN 90-377-0112-4
- 2003/4 Rapportage Sport 2003 (2003). ISBN 90-377-0109-4
- 2003/5 Trouwen over de grens. Achtergronden van partnerkeuze van Turken en Marokkanen (2003). ISBN 90-377-0087-x
- 2003/8 De meerkeuzemaatschappij. Facetten van de temporale organisatie van verplichtingen en voorzieningen (2003). ISBN 90-377-0113-2
- 2003/11 De uitkering van de baan. Reïntegratie van uitkeringsontvangers: ontwikkelingen in de periode 1992-2002 (2003). ISBN 90-377-0094-2
- 2003/12 De sociale staat van Nederland 2003 (2003). ISBN 90-377-0138-8
- 2003/13 Rapportage minderheden 2003. Onderwijs, arbeid en sociaal-culturele integratie (2003). ISBN 90-377-0139-6
- 2003/16 Profijt van de overheid (2003). ISBN 90-377-0070-5
- 2003/17 Armoedemonitor 2003 (2003). ISBN 90-377-0140-x

Onderzoeksrapporten 2003

- 2003/2 Beter voor de dag. Evaluatie van de stimuleringsmaatregel Dagindeling (2003). ISBN 90-377-0124-8
- 2003/3 Inkomen verdeeld (2003). ISBN 90-377-0074-8
- 2003/6 Vragen om hulp. Vraagmodel verpleging en verzorging (2003). ISBN 90-377-0114-0
- 2003/7 Vragen om hulp. Vraagmodel verpleging en verzorging. Samenvatting van het onderzoeksrapport (2003). ISBN 90-377-0133-7
- 2003/9 Maten voor gemeenten 2003 (2003). ISBN 90-377-0134-5

- 2003/10 Het gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid halverwege de eerste planperiode (1998-2002) (2003). ISBN 90-377-0054-3
- 2003/14 Mobiel in de tijd (2003). ISBN 90-377-0125-6
- 2003/15 Beleid in de groei (2003). ISBN 90-377-0058-6

Werkdocumenten (rechtstreeks te verkrijgen bij het SCP)

- 89 Modellerings van de care-sectoren in het Ramingsmodel Zorg (2003). ISBN 90-377-0123-X
- 90 Sociale activering. Een brug tussen uitkering en betaald werk (2003). ISBN 90-377-0127-2
- 91 Het sociale draagvlak voor de quartaire sector, 1970-2000 (2003). ISBN 90-377-0131-0
- 92 De vaststelling van de kerkelijke gezindte in enquêtes (2003). ISBN 90-377-0136-1
- 93 Midden in de media (2003). ISBN 90-377-0130-2
- 94 Ontwikkeling in het lokaal vrijwilligersbeleid (2003). ISBN 90-377-0137-X
- 98 Landelijk ramingsmodel kinderopvang (2003). ISBN 90-377-0148-5
- 100 Het nationale scholierenonderzoek (2003). ISBN 90-377-0150-7

Overige publicaties

- Tijdverschijnselen. Impressies van de vrije tijd (2003). ISBN 90-377-0135-3
- Social Europe. European Outlook I (2003). ISBN 90-377-0146-9
- Berichten uit het vyvarium. Columns van K. Vyvary over de multiculturele samenleving (2003). ISBN 90-377-0149-3
- Autochtone achterstandsl leerlingen: een vergeten groep (2003). ISBN 90-377-0153-1

⌘ Jaarverslag 2003 ⌘

❧ Jaarverslag 2003 ❧

Theo Roes

Het Sociaal en Cultureel Planbureau (SCP) heeft tot taak de maatschappelijke ontwikkelingen in Nederland te beschrijven en het beleid te ondersteunen. In 2003 heeft het SCP verder uitvoering gegeven aan het Werkprogramma 2002-2003. Periodieke rapportages vormen een belangrijk bestanddeel. Daarnaast was er ruimte vrij gemaakt voor nieuwe onderwerpen en zogenoemde ontwikkelprojecten. Bij het opstellen van het werkprogramma houdt het SCP er altijd rekening mee dat gedurende de looptijd van het programma actuele vragen opkomen, waarop het bureau dient in te spelen. In de meeste gevallen zijn het verzoeken van departementen, waaraan soms ook extra financiële middelen zijn gekoppeld. Desalniettemin leiden dergelijke projecten tot vertragingen bij de uitvoering van het voorgenomen werkprogramma en in enkele gevallen tot het schrappen van voornemens. Met name bovengenoemde ontwikkelprojecten zijn daarvan de dupe. Op langere termijn is dit een ongewenste ontwikkeling, omdat op deze manier vernieuwing van het onderzoek stagneert.

De hoofdpublicatie in 2003 was de *Sociale staat van Nederland 2003*, dat alternerend verschijnt met het Sociaal en Cultureel Rapport. De SSN 2003 beschrijft de actuele ontwikkeling van de leefsituatie aan de hand van een reeks kernindicatoren (leefsituatie-index). Uiteraard is er ook uitvoerig aandacht voor de maatschappelijke hulpbronnen, te weten: onderwijsniveau, arbeidsmarktpositie en inkomen. De ontwikkelingen worden gerelateerd aan de beleidsdoelstellingen van de rijksoverheid (VBTB). De SSN 2003 schetst een divers en wisselend beeld van de leefsituatie. Tussen 1990 en 2002 is deze voor de bevolking als geheel verbeterd en na 1999 gingen ook groepen vooruit die vóór die tijd achterbleven, zoals ouderen, niet-werkenden, mensen met een laag inkomen, niet-westerse allochtonen en inwoners van

grote steden. Tegelijkertijd zijn er tekenen, dat de economische stagnatie juist weer deze groepen het eerst treft. Hoewel het in de onderzochte periode redelijk goed gaat met de Nederlanders, zijn zij zelf aanzienlijk ontevredener geworden met de regering en de overheid.

Naast de *SSN 2003* verschenen nog twee rapportages over specifieke bevolkingsgroepen, onder meer *Rapportage minderheden 2003* en de *Armoedemonitor 2003*. Zoals al te zien was in de *SSN 2003* verbeterd de maatschappelijke positie van de minderheden geleidelijk. Op veel terreinen onderscheiden Surinamers en een deel van de Antillianen zich steeds minder van autochtone Nederlanders. Bij Turken en Marokkanen is het aandeel gediplomeerden op minimaal mbo-niveau tot ruim een kwart gestegen. De arbeidsparticipatie van mannen kwam in 2002 in de buurt van de 60%; bij de vrouwen lag het percentage rond de 30%. Wat echter zorgen baart, is dat de jeugdwerkloosheid bij de verschillende minderheidsgroepen weer is opgelopen en voor Surinamers en Antillianen al weer het kwart nadert. Voor het eerst is – in de *Rapportage minderheden 2003* – ook een hoofdstuk opgenomen over sociale contacten en de opvattingen betreffende de religie, het gezin en over het wonen in Nederland. Surinamers en Antillianen wijken in hun visie weinig af van autochtone Nederlanders. Bij Turken en Marokkanen is de culturele afstand veel groter, maar deze vermindert wel bij de tweede generatie. Overigens vindt een overgrote meerderheid van de onderzochte groepen het prettig om in Nederland te wonen.

Uit de *Armoedemonitor 2003* komt naar voren, dat het percentage huishoudens met een laag inkomen vanaf 2001 weer licht is gestegen, van 10 naar 11%. Overigens scoort Nederland binnen Europa nog steeds relatief goed. Etnische minderheden lopen duidelijk meer risico op armoede dan autochtonen. Het aanvaarden van werk verhoogt de kans op ontsnapping aan de armoede, maar is daarvoor beslist geen garantie.

In deze werkprogrammaperiode zijn naar analogie van de regelmatige rapportages over bevolkingscategorieën diverse andere periodieke rapportages

ontwikkeld. De eerste *Rapportage sport* is een co-productie van SCP, CBS, NOC*NSF, TNO, de Universiteit van Tilburg en het W.J.H. Mulier Instituut. In het eerste deel worden de ontwikkelingen beschreven op het terrein van sportbeleid, sportdeelname, vrijwilligerswerk, sport en media, sportorganisaties, sport en economie, sport en ruimte, en sport en bewegen. Daarbij ligt het accent op ontwikkelingen in de breedte- of amateursport. Het kleinere tweede deel gaat nader in op zowel de sociale betekenis van sport als de relatie tussen top- en breedtesport. De evaluatie van deze eerste productie is positief.

Een ander voorbeeld is het Jaarboek *ICT en samenleving 2003. De sociale dimensie van technologie*. Het jaarboek, dat verschijnt bij Uitgeverij Boom, is een samenwerkingsproject van SCP, Fontys Hogeschool, NWO/MES en het programma Social Quality Matters (SQM), dat is ondergebracht bij het Kenniscentrum Grote Steden. Het gaat over de gevolgen van ict-ontwikkelingen voor de samenleving. Zo wordt onder meer aandacht besteed aan de relatie tussen ict en sociale ongelijkheid, ict en de multiculturele samenleving, ict en de onderlinge relaties tussen mensen, de betrouwbaarheid van internetinformatie en de ontwikkelingen rond de e-commerce.

De derde nieuwe periodieke rapportage is *Maten voor gemeenten 2003*, dat het SCP uitbrengt op verzoek van het ministerie van Binnenlandse zaken. Het brengt op nationaal niveau in beeld welke prestaties gemeenten leveren tegen welke kosten. De analyses hebben betrekking op de periode 1995-2000. Nooit eerder is een vergelijkbaar kwantitatief en integraal beeld geschetst van gemeenten als producent van diensten. In de editie 2004 kunnen betere analyses worden geleverd, omdat gaandeweg betere cijfers over gemeentelijke uitgaven en prestaties beschikbaar komen. Nieuw is ook de publicatie *Europese verkenningen*, die CPB en SCP voor het ministerie van Buitenlandse Zaken hebben ontwikkeld. Het is een bijlage bij de *Staat voor de Europese Unie*. Ook hier is de eerste editie positief beoordeeld en zal het project jaarlijks worden voortgezet, overigens in wisselende samenwerkingsverbanden. Voorts verdient vermelding dat het SCP bijdragen levert aan het jaarlijks verschijnende *The*

Social Situation in the European Union, een publicatie van de Europese commissie. Uit deze ontwikkeling kan worden afgeleid dat periodieke rapportages voorzien in een behoefte aan gemakkelijk toegankelijke informatie over met name bevolkingscategorieën. Het grondpatroon – met uitzondering van Maten voor Gemeenten - is een presentatie van zo actueel mogelijke cijfers over de publieke opinie, de leefsituatie en het voorzieningengebruik en een interpretatie van de resultaten op basis van nadere analyses en literatuuronderzoek. De rapporten verschillen wat betreft frequentie en diepgang. Het SCP geeft er de voorkeur aan het aantal brede beschrijvende rapporten per bevolkingscategorie of per onderwerp te beperken tot één of zo nodig twee keer in de vier jaar. De veranderingen van jaar tot jaar zijn immers meestal marginaal. Wanneer de beleidsvoerders elk jaar een laatste stand van zaken wensen, bijvoorbeeld in het kader van de VBTB-procedure, zou in de tussenliggende jaren volstaan kunnen worden met een beperkte actualisering. De beschikbare onderzoekscapaciteit kan dan worden aangewend voor thematische verdieping, op basis waarvan het beleid verder kan worden ontwikkeld.

Behalve periodieke rapportages over de leefsituatie van de bevolking brengt het SCP tal van andere publicaties uit. Deze handelen over een grote variëteit van vraagstukken. Zij kunnen onderscheiden worden in maatschappelijke en politieke trends, (specifieke aspecten van) de leefsituatie, sociale en culturele voorzieningen en leefomgeving. De uitgevoerde projecten verschillen sterk van karakter. De ene keer gaat het om verkenningen van maatschappelijke verschijnselen of beleidsvraagstukken, de andere keer betreft het beleidsramingen of beleidsevaluaties. In het kader van het jaarverslag worden de onderwerpen kort aangestipt.

Een belangrijke maatschappelijke trend betreft de toegenomen keuzemogelijkheden in de maatschappij, waar het gaat om zowel de inrichting van het eigen leven als goederen en diensten. Ook in de alledaagse tijdsbesteding is er meer te kiezen. In *De meerkeuzemaatschappij* wordt de toegenomen keuzeruimte kritisch

onder de loep genomen. Hoeveel is er de afgelopen decennia eigenlijk veranderd in de winkeltijden, in de arbeidstijden en meer in het algemeen in de omgang met tijd? En wat waren hiervan de gevolgen? Voor welke bevolkingsgroepen gelden die meer, en voor welke juist minder?

Volgens de auteurs van *De meerkeuzemaatschappij* zijn er grenzen aan het oprekken van de keuzeruimte. De keuzevrijheid wordt beperkt door de routines en de sociale verbanden waarvan men deel uitmaakt. Anderzijds schept elk aanbod zijn eigen vraag, zodat de meerkeuzemaatschappij zich laat gelden als een veeleisende samenleving. In vervolg hierop heeft het bureau ten behoeve van de Raad voor de Maatschappelijke Ontwikkeling een essay geschreven onder de titel *De veeleisende samenleving. Psychische vermoeidheid in een veranderde sociaal-culturele context*. De overheid probeert met beleid deze maatschappelijke trends te accommoderen. Zo trad begin 1999 een stimuleringsmaatregel in werking die het combineren van betaald werk en zorgtaken moest vergemakkelijken. Het SCP heeft 140 zeer diverse experimenten beoordeeld. Een meerderheid van de experimenten kan als geslaagd worden beschouwd, zoals blijkt uit de publicatie *Beter voor de dag*.

De explosieve groei van de mobiliteit in de afgelopen decennia kent verschillende verklaringen, zoals de bevolkingsgroei, de welvaartsstijging en de uitbreiding van het wegennet. Maar ook sociale en culturele ontwikkelingen spelen een rol, zij het vaak op indirecte wijze. Voorkeuren en behoeften ten aanzien van de gezinsvorming zijn veranderd, evenals de taakverdeling in het huishouden, opleidings- en beroepsperspectieven, en de invulling van de vrije tijd. In *Mobiel in de tijd* is naar deze ontwikkelingen gekeken. Zij blijken in niet onbelangrijke mate verklaarbaar vanuit de veranderingen in het leefpatroon: kleinere leefeenheden (meer één- en tweepersoonshuishoudens), een andere taakverdeling tussen man en vrouw, het combineren van arbeid en zorg en de intensivering van de vrijetijdsbesteding.

Onderwijs, arbeid en inkomen zijn de meest bepalende factoren voor de kansen die de mensen in het leven krijgen. De bestrijding van de *onderwijsachterstanden* is een belangrijk onderdeel van het onderwijsbeleid. Sinds 1 augustus 1998 is het gedecentraliseerd naar gemeenten. Een survey in meer dan 200 gemeenten en interviews met wethouders, beleidsmedewerkers, schoolbestuurders en schooldirecties in 15 gemeenten heeft een goed beeld opgeleverd van de manier waarop gemeenten het beleid vorm en inhoud geven. Het rapport *Het gemeentelijk onderwijsachterstandenbeleid halverwege de eerste planperiode (1998-2002)* laat zien dat de hoge verwachtingen over het GOA-beleid vooralsnog slechts ten dele bewaarheid worden en dat vele knelpunten een vlotte uitvoering van het beleid hinderen. Inmiddels heeft het huidige kabinet het voornemen om de beschikbare middelen grotendeels over te dragen aan de scholen. Zeer recent is het rapport *Autochtone achterstandsleerlingen: een vergeten groep* verschenen. De onderwijsprestaties van de autochtone achterstandsleerlingen blijven steeds verder achter bij de prestaties van leerlingen zonder achterstand. De autochtone achterstand is zowel een plattelands- als een stadsprobleem.

In de afgelopen jaren was er veel maatschappelijke en politieke discussie over de wao-problematiek en de langdurige werkloosheid. Het rapport *De uitkering van de baan* laat zien dat van de 1,5 miljoen mensen met een arbeidsongeschiktheids-, werkloosheids- of bijstandsuitkering slechts een beperkt deel volgens de huidige criteria reïntegreerbaar is. Bovendien blijkt de kans op werkherleving in belangrijke mate afhankelijk te zijn van kenmerken waar de individuele uitkeringsontvanger noch het beleid veel invloed op hebben, zoals leeftijd en gezondheid.

Over de verdeling van de inkomens zijn in diverse periodieke rapportages gegevens opgenomen. Dieper gravende analyses zijn gepresenteerd in *Inkomen verdeeld. Trends in ongelijkheid, herverdeling en dynamiek*. Maatschappelijke trends, zoals vergrijzing, vertalen zich in ongelijkheid binnen en tussen groepen; het overheidsoptreden leidt tot herverdeling van inkomen en de individuele gebeurtenissen,

zoals gezinsvorming of het verlies van een baan, beïnvloeden vooral de plotselinge veranderingen in inkomen. Hoewel er op het inkomensfront wel enige bewegingen waren in het laatste kwart van de vorige eeuw, is er per saldo weinig veranderd. Alleen wanneer er sprake is van hardnekkige economische stagnatie en van forse beleidsingrepen in de sociale zekerheid zijn er enige afwijkingen van het stabiele patroon waarneembaar. Nederland blijft een land van een relatief stabiele en gelijke inkomensverdeling.

Gaat het in *Inkomen verdeeld* over de secundaire inkomensverdeling, in *Profijt van de overheid* zijn vervolgens de verdelingseffecten berekend van de overheidsuitgaven voor voorzieningen als onderwijs, theater, openbaar vervoer en huursubsidie, resulterend in de tertiaire inkomensverdeling. In de loop van de tijd is het profijt van de overheid geleidelijk verschoven naar de lagere inkomensgroepen. Zo is het profijt van de overheid voor de 20% huishoudens met de laagste inkomens opgelopen van 15% in 1991 naar 22% in 1999, terwijl het profijt voor de 20% huishoudens met de hoogste inkomens gedaald is van 31% naar 28%. De middeninkomens profiteren naar verhouding het minst van de eerder genoemde overheidsuitgaven.

Veel onderzoeksactiviteiten van het SCP concentreren zich op de *voorzieningen van de verzorgingsstaat*. Het SCP verricht productiviteitsanalyses en stelt ramingen op van de vraag naar en het gebruik en de kosten van deze voorzieningen. Het rapport *De vierde sector* is te beschouwen als een achtergronddocument bij het ten tijde van de kabinetsformatie uitgebrachte *Memorandum quartaire sector*. Het bevat een uitgebreide verantwoording van de analyseresultaten en raminguitkomsten. Ook komen specifieke onderwerpen aan de orde, zoals de verbetering van prestatie-indicatoren, internationale vergelijkingen en de privatisering en verzelfstandiging van overheidsdiensten.

Het planbureau heeft in de afgelopen jaren, samen met het CPB en het RIVM, geïnvesteerd in de ontwikkeling van *ramingmodellen voor de zorgsector*. De werkzaamheden hebben geresulteerd in een werkzaam model voor *verpleging en verzorging*, dat

binnenkort integraal zal worden verantwoord. Voorts is een vraag-aanbodmodel ontwikkeld voor de kinderopvang, zowel op nationaal als gemeentelijk niveau.

Mede met het oog op de modelontwikkeling in de zorg heeft het planbureau onderzoek gedaan naar de mantelzorg en de indicatiestelling voor AWBZ-verstrekkingen. In het rapport *Mantelzorg. Over hulp van en aan mantelzorgers* wordt verslag gedaan van de financiële en emotionele lasten die verleners van mantelzorg dragen en van hun behoefte aan (financiële) ondersteuning. Het SCP analyseerde voorts bijna dertigduizend cliëntdossiers van regionale indicatieorganen om meer informatie te krijgen in de vraag naar verpleging en verzorging. De resultaten bieden een gedetailleerd inzicht in welke soort hulp de aanvragers wordt geadviseerd. Door middel van verklaringsmodellen is vastgesteld welke kenmerken van hulpvragers bepalend zijn voor kansen op verschillende indicaties voor zorg. Er is eveneens onderzocht welke groepen hulpvragers snel terugkeren met een gewijzigde hulpvraag.

Tot de categorie voorzieningenonderzoek valt ook de studie naar de politieke en maatschappelijke opvattingen over de verzorgingsstaat. In april 2003 verscheen het werkdocument *Het sociale draagvlak van de quartaire sector, 1970-2000*. Het document bevat een omvangrijke presentatie van resultaten uit het onderzoek Culturele Veranderingen tot het jaar 2000. De resultaten van de meningspeiling uit 2002 zijn gerapporteerd in de *Sociale staat van Nederland 2003*.

Internationale activiteiten

In de afgelopen jaren heeft het SCP de activiteiten met een internationaal karakter geïntensiveerd. Het bureau sluit daarmee aan op de toegenomen internationale en vooral Europese trends in de Nederlandse samenleving. Het belangrijkste is het verrichten van internationaal vergelijkend onderzoek dat voorziet in de informatiebehoeften van beleidsmakers. Zij willen steeds vaker de situatie in

Nederland vergelijken met die in andere landen. In veel rapporten van het SCP zijn hiervan voorbeelden te vinden.

In het verlengde hiervan ligt de deelname aan internationale surveys. Voorbeelden zijn het International Social Survey Programme en European Social Survey. Dit laatste project wordt gefinancierd uit het 5^e en 6^e Kaderprogramma van de Europese Unie, voor de peilingen 2002, 2004 en 2006. Het ESS brengt waarden, attitudes, opinies en gerelateerd gedrag in een veranderend Europa in kaart en heeft als doel de beste methoden te gebruiken en te ontwikkelen voor cross-nationaal survey onderzoek. Een medewerker van het SCP participeert in het Central Coordinating Team. Ook is een medewerker van het SCP actief in CEIES. Deze organisatie brengt gebruikers en producenten van Europese statistieken bij elkaar en stelt hen in staat om kennis te nemen van nieuwe ontwikkelingen bij de productie en het gebruik van (Europese) statistieken. In 2002 is het SCP actief betrokken geweest bij een CEIES/Eurostat seminar over *Active Ageing* in Den Haag.

In opdracht van de Europese commissie bestudeert het SCP samen met een Italiaans instituut de gevolgen, die de vergrijzing in Europa zal hebben op de inkomensverdeling en armoede. De bijdrage aan *The Social Situation in the European Union 2003* betreft eveneens een opdracht van de commissie. Het project over werktijdarrangementen in relatie tot veranderingen in de levensloop is een opdracht van de European Foundation for the Improvement of Living and Working Conditions. Een laatste voorbeeld is het internationaal opgezette onderzoek naar de culturele determinanten van het geneesmiddelengebruik, waarvan de eerste resultaten zijn gepubliceerd in *Europeans and their medicins*.

Ter ondersteuning van de internationalisering dienen uiteraard de belangrijkste onderzoeksresultaten voor een buitenlands publiek toegankelijk te worden gemaakt via vertalingen. *Social and Cultural Report 2002 (summary)* is een voorbeeld.

Andere vertalingen zijn in voorbereiding. De participatie aan internationale netwerken en conferenties en uiteraard artikelen in buitenlandse tijdschriften zijn voor medewerkers even zovele kanalen om de resultaten van het SCP-onderzoek uit te dragen. De personele en financiële mogelijkheden voor dit soort arbeidsintensieve activiteiten zijn echter beperkt. Dit betekent dat keuzes moeten worden gemaakt.

Informatievoorziening

Het SCP baseert zich in belangrijke mate op gegevens van het CBS en naar behoefte van diverse andere instanties. Daarnaast laat het bureau voor eigen rekening surveys uitvoeren. Het meest omvangrijk is het Aanvullend voorzieningengebruik onderzoek 2003 (AVO), waarvan de resultaten begin 2004 beschikbaar komen. In aansluiting hierop worden sinds 1991 vergelijkbare surveys gehouden onder ouderen in instellingen en mensen met beperkingen. soortgelijk onderzoek gestart onder ouderen in instellingen en onder mensen met beperkingen. Het AVO is een van de longitudinale onderzoeken onder de Nederlandse bevolking die het SCP in stand wil houden. Andere zijn Culturele Veranderingen (CV), Leefsituatieonderzoek (LO) en Tijdsbestedingsonderzoek (TBO). Daarnaast blijft het SCP tegen een bescheiden bedrag participeren in enkele periodieke internationale dataverzamelingen, waardoor niet alleen longitudinale, maar ook internationaal vergelijkende analyses mogelijk zijn. Andere periodieke onderzoeken die in 2003 zijn gehouden onder specifieke groepen betreffen de ontwikkelingsstaat van kinderen, gezondheid en welzijn van allochtone ouderen en de sociale positie en het voorzieningengebruik van nieuwkomers. Voorts zijn incidentele surveys gehouden naar bijvoorbeeld het gebruik van arbeid- en zorgregelingen, sociale uitsluiting en politieke onvrede.

Het SCP blijft zich zorgen maken over de informatieverwerving en de kwaliteit van de informatie. Niet alleen zijn in de afgelopen jaren vanwege allerlei overheidsmaatregelen de kosten toegenomen, maar ook het waarborgen van representati-

teit (terugdringen non-respons) en kwaliteit vergen extra inspanningen. Daarnaast dreigt de situatie ernstig te verslechteren doordat het CBS de sociale statistieken inkrimpt en zich zelfs geheel dreigt terug te trekken uit het leefsituatieonderzoek. Deze ingreep treft het SCP sterk, omdat het bureau van oudsher veel gebruik maakt van statistieken en microbestanden van het CBS.

Samenwerking

Het SCP maakt deel uit van het netwerk van de vier planbureaus. De activiteiten worden op elkaar afgestemd in het Overleg directeuren planbureaus en er zijn verschillende kleinere en grotere samenwerkingsprojecten. Ook met andere overheidsinstanties wordt de samenwerking geïntensiveerd. Genoemd kunnen worden diverse adviesorganen zoals RMO, VROM-raad en WRR, de Adviesdienst verkeer en vervoer, het Wetenschappelijk onderzoeks- en documentatiecentrum (WODC) en het Landbouw-Economisch Instituut (LEI). Het CBS levert niet alleen data aan het SCP, maar beide instituten werken ook onderzoeksmatig intensief samen in enkele periodieke rapportages.

De tendens tot samenwerking is in 2003 versterkt. Er zijn gezamenlijke projecten met diverse onderzoeksinstituten, zoals het NIVEL, het Trimbosinstituut, TNO-PG en het W.J.H. Mulier Instituut, en ook met enkele universitaire vakgroepen en hogescholen. Het SCP heeft bovendien middelen beschikbaar gesteld om enkele medewerkers promotieonderzoek te laten verrichten op het SCP. Op deze manier ontstaat rondom het SCP een netwerk van organisaties met welke op wisselende basis wordt samengewerkt en komt op een doelmatige wijze meer wetenschappelijke kennis beschikbaar voor het planbureau en daarmee voor het overheidsbeleid.

Commissies en adviezen

Een kerntaak van het SCP is het adviseren van departementen en andere overheidsinstanties op basis van de beschikbare kennis en inzichten. De positionering

van het bureau is ook zodanig dat het kan deelnemen aan commissie- en advieswerk binnen de overheid. De directeur van het SCP is lid van enkele onderraden van het kabinet en het bureau is vertegenwoordigd in interdepartementale coördinatiecommissies (voorportalen) en andere (inter)departementale commissies. Voor de Commissie zorg, welzijn en onderwijs vervult het bureau de secretariaatsfunctie ter voorbereiding van de besluitvorming in de ministerraad. Ook onderhoudt het nauwe banden met enkele adviesorganen en verricht het voor hen onderzoekswerkzaamheden. Ten slotte participeren medewerkers in diverse wetenschappelijke begeleidings-, studie- en adviescommissies.

Personeel en financiën

Het SCP telt acht onderzoeksgroepen en twee ondersteunende afdelingen. De onderzoeksgroepen zijn overwegend rondom een bepaalde maatschappelijke sector georganiseerd. De samenhang binnen het bureau wordt bevorderd via gezamenlijke projecten en de brede publicaties die moeten worden gemaakt.

In 2003 is de in 2001 doorgevoerde reorganisatie geëvalueerd. De belangrijkste doelstellingen van de reorganisatie waren, kort samengevat: vorming van onderzoeksgroepen die als basiswerkeenheden fungeren voor medewerkers; ordening van de groepen via een zo herkenbaar en homogeen mogelijk maatschappelijk veld of thema; verbetering van de kwaliteitszorg, onder meer via leescommissies; versterking van programmering en projectmatig werken; en aanpassing van (interne) communicatie. Uit de zelfevaluatie komt in het algemeen een positief beeld naar voren over de huidige organisatie van het SCP. De reorganisatie heeft volgens de medewerkers vooral bijgedragen aan de profilering en coherentie van de onderzoeksgroepen. De leescommissies zijn een nuttig element in de kwaliteitszorg gebleken. Ook de communicatie is verbeterd, voornamelijk door benutting van het intranet. In 2004 zal het SCP een externe wetenschappelijke audit entameren.

Het SCP heeft per november 2003 een formatie van 71 fte. en een bezetting van 77,5 fte. Het verschil wordt gefinancierd uit additionele opdrachten van departementen. Er zijn 90 medewerkers in dienst, van wie 10 een tijdelijk dienstverband hebben. Daarnaast zijn er nog stagiaires. In 2003 zijn inclusief stagiaires 10 medewerkers vertrokken en 12 in dienst getreden. Het SCP heeft 61 fte. wetenschappelijk onderzoekers en 16 fte. voor allerlei ondersteunende werkzaamheden, zoals automatisering, bibliotheek, financieel beheer, uitgeverij en secretariaat. Het ziekteverzuim bedraagt in 2003 gemiddeld 4%, tegen een normpercentage van 5,4%.

Het SCP beschikte per 1 januari 2003 over een regulier budget van 6,3 mln. euro. Er werden in 2003 voor € 2,1 mln. externe opdrachten verworven. Totaal was derhalve € 8,4 mln. beschikbaar. De personele kosten bedroegen € 5,2 mln., de kosten voor informatievoorziening € 2,4 mln. en de materiële kosten € 0,8 mln.

Taakstelling

Evenals andere overheidsorganisaties heeft ook het SCP over zijn reguliere budget een taakstelling opgelegd gekregen. De taakstelling van het kabinet-Balkenende I was € 285.000,- en de taakstelling van het kabinet-Balkenende 2 € 333.000,-. De bezuinigingen hebben geleid tot een takendiscussie binnen het SCP. Het planbureau heeft verschillende maatregelen genomen om deze bezuinigingen op te vangen. De eerste taakstelling is ingevuld via korting op de onderzoeksuitgaven en de uitgeverij. De verkoop van boeken moet extra geld opleveren. De tweede taakstelling kon niet anders dan via reductie van de personele capaciteit worden gerealiseerd. Het eerste gevolg hiervan is dat het reguliere personeelsbudget van het SCP geen ruimte biedt om voor eigen rekening specifieke en omvangrijke projecten uit te voeren voor departementen die niet tot het sociaal en culturele domein behoren. Verzoeken van de betrokken departementen en andere overheidsinstanties, bijvoorbeeld adviesorganen, kunnen overigens wel worden gehonoreerd wanneer externe

middelen beschikbaar komen én de opdrachten aansluiten bij de kerntaak en expertise van het SCP.

Voorts is het SCP voornemens minder uitvoeringsonderzoek te verrichten en voor de evaluatie van beleid vaker terug te vallen op secundaire bronnen. Ten slotte zal gestreefd worden naar intensivering van samenwerkingsverbanden. De personele gevolgen van de bezuinigingen kunnen de eerste jaren via natuurlijk verloop worden opgevangen. Voor de langere termijn hoopt het SCP semi-structurele opdrachten van departementen te verwerven, waarmee de tekorten kunnen worden gecompenseerd.

☪ **Colofon** ☪

Sociaal en Cultureel Planbureau

Postbus 16164
2500 BD Den Haag
Parnassiusplein 5
2511 VX Den Haag
telefoon
(070) 340 70 00
fax
(070) 340 70 44
e-mail
info@scp.nl
website
www.scp.nl

© Sociaal en Cultureel Planbureau, Den Haag 2004

ISBN 90 377 0155 8

Vormgeving
Bureau Stijl zorg, Utrecht
Foto's omslag
Erwin Olaf, Amsterdam
Druk
Haasbeek, Alphen aan den Rijn

SOCIAAL EN CULTUREEL PLANBUREAU

ISBN 90 3770155 8